

Di Edebîyata Kurdî de Vekolînek li Ser Têgiha Meyê û Hêmanên Girêdayî Wê -Mînak Dîwana Melayê Cizîrî, Helbestên Feqîyê Teyran, Mem û Zîna Ehmedê Xanî-¹

(A Examination on the Concept of Wine and its Related Elements in Kurdish Literature - Melayê Cizîrî's Divan, Feqîyê Teyran's Poems and Ehmedê Xanî's Mem û Zîn Example-)

(Kürt Edebîyatında Mey Kavramı ve Ona Bağlı Unsurlar Üzerine Bir İnceleme-Melayê Cizîrî'nin Divan'ı, Feqîyê Teyran'ın Şiirleri ve Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'i Örneği-)

Rozerin AYDIN², Kenan BULUT³

Article Type: Research Article // Gotara Lêkolînî
Received // Hatîn: 18.03.2024
Accepted // Pejirandin: 21.04.2024
Published // Weşandin: 28.04.2024
Pages // Rûpel: 171-199
DOI: 10.55106/kurdiName.1454872

This work is licensed under the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY NC).
<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Citation/Atîf: Aydın, Rozerin û Bulut Kenan(2024). Di Edebîyata Kurdî de Vekolînek li Ser Têgiha Meyê û Hêmanên Girêdayî Wê -Mînak Dîwana Melayê Cizîrî, Helbestên Feqîyê Teyran, Mem û Zîna Ehmedê Xanî, *KurdiName*, 10, r.171-199

Authors Contributions/Rêjeya Nivîskaran: Data Collection: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Data Analysis: Author-1 (%50), Author-2 (%50), Submission and Revision: Author-1 (%50), Author-2 (%50)

Plagiarism/Întihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via ithenticate plagiarism website // *Ev gotar herî kêr ji aliyê 2 hakekan va hatîye nirxandin û di malpera întihalê ithenticate ra hatîye derbaskirin.*

Kurte

Edebîyata klasîk a Rojhilatê gelek têgih û mezmûnên cur bi cur ên wê demê vedihewîne. Ji ber ku têgih an mezmûnên edebîyata wê demê di çaxa îroyîn de xwedî wateyên cur bi cur in, fêmkirina helbestên wê demê hatine nivîsandin jî di çaxa îroyîn de dibe zehmet. Têgiha meyê û hêmanên wê jî li nav van têgihên aloz ên edebîyata Rojhilatê de cih digirin.

Edebîyata Kurdî ya klasîk jî li nav edebîyata Rojhilatê cih digre. Loma taybetiyên vê edebîyatê di nav xwe de dihewîne. Ji ber vê sedemê di serî de ji bo fêmkirina helbestên Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî û helbestvanên din ên edebîyata Kurdî divê ewilî bîna zanîn ku ev têgihên ku behsa wan hatine kirin bi çî maneyan tên bikaranîn

Armanca vê gotarê dahûrînek e li ser têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê yên ku di Dîwana Melayê Cizîrî, helbestên Feqîyê Teyran û Mem û Zîna Ehmedê Xanî de xwedî cihê berfireh in. Ji bo vê armançê di gotarê de ewilî behsa nav û taybetiyên meyê û pêşveçûna dîroka wê hatîye kirin. Dûv re di dîroka mirovayiyê, edebîyat û tesewufê de li ser merheleyên guherîna wateyên meya mecazî û heqîqî hatîye rawestan. Piştî wê jî ji ser nîşandana ravek û têkilîyên helezonîk ên li ser meyê û hêmanên sereke yên wê ve terza bikaranîna her sê helbestvanan hatîye analîzkirin. Di dawîya xebatê de jî bi awayekî berawirdî wekhevî û cudahiyên terza bikaranînên Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî li gel van tégahan hatîye pêşkêşkirin

Peyvên Sereke: Edebîyata Kurdî, Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran, Ehmedê Xanî, Mey, Hêmanên Girêdayî Wê

¹ Ev gotar, ji teza masterê ya bi navê “Di Edebîyata Kurdî de Têgiha Meyê û Hêmanên Girêdayî Wê - Mînak Dîwana Melayê Cizîrî, Helbestên Feqîyê Teyran, Mem û Zîna Ehmedê Xanî-” ve hatîye adaptekirin.
² Pişpora Zanistê (Makezanista Ziman û Çanda Kurdî), rozerin47400@gmail.com Orcid: 0000-0003-4948-4256
³ Doç. Dr., Zanîngeha Van Yüzüncü Yılê, kenanbulut80@yyu.edu.tr Orcid: 0000-0003-4771-0459 (Assoc. Prof. Van Yüzüncü Yıl University, Türkiye)

Abstract

Classical Eastern Literature contains many different concepts and themes of its period. Since the concepts and themes of that period's literature carry very different meanings nowadays, it becomes difficult to understand the poems written in that period nowadays. The concept of wine and its related elements are among these complex concepts of Eastern Literature.

Classical Kurdish Literature is included in Eastern Literature. Therefore, it has the characteristics of this literature. For this reason, in order to understand the poems of Kurdish Literature poets, especially Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran and Ehmedê Xanî, it is necessary to know in what sense the concepts in question are used.

The aim of this article is to examine the concept of wine and its related elements, which occupy a wide place in Melayê Cizîrî's Divan, Feqîyê Teyran's Poems and Ehmedê Xanî's Mem û Zîn. For this purpose, in the article, firstly, the names and characteristics of wine and its historical development are mentioned. Then, the changing phases of the meanings of figurative and real wine in the history of humanity, literature and Sufism were emphasized. Then, the concept of wine and the phrases belonging to its elements and the spiral relations of the poets mentioned above are discussed. In the last part of the study, the approaches of Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran and Ehmedê Xanî to these concepts were compared and their similarities and differences were tried to be revealed.

Keywords: Kurdish Literature, Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran, Ehmedê Xanî, Wine, Main Elements of Wine

Özet

Klasik Doğu Edebiyatı, içinde bulunduğu dönemin pek çok farklı kavram ve mazmunlarını barındırmaktadır. O dönem edebiyatının kavram ve mazmunları günümüzde çok farklı anlamlar taşıdığından, o dönemde yazılan şiirlerin günümüzde anlaşılması da zorlaşıyor. Mey kavramı ve ona bağlı unsurlar da Doğu Edebiyatının bu komplike kavramları arasında yer almaktadır.

Klasik Kürt Edebiyatı, Doğu Edebiyatının içinde yer almaktadır. Dolayısıyla bu edebiyatın özelliklerini taşımaktadır. Bu nedenle Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran ve Ehmedê Xanî başta olmak üzere Kürt Edebiyatı şairlerinin şiirlerinin anlaşılması için öncelikle söz konusu kavramların hangi anlamlarda kullanıldığının bilinmesi gerekir.

Bu makalenin amacı Melayê Cizîrî'nin Divan'ında, Feqîyê Teyran'ın şiirlerinde ve Ehmedê Xanî'nin Mem û Zîn'inde geniş yer kaplayan mey kavramı ve ona bağlı unsurların incelenmesidir. Makalede bu amaç için ilk olarak mey adları ve özellikleri ile onun tarihi gelişiminden bahsedilmiştir. Ardından mecazi ve hakiki mey in insanlık, edebiyat ve tasavvuf tarihindeki anlamlarının değişim evreleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra mey kavramı ve ona bağlı unsurlara ait tamlamalar ve helezonik ilişkiler üzerinden bahsi geçen helbestvanların bu kavramları kullanım tarzları ele alınmıştır. Çalışmanın son kısmında ise Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran ve Ehmedê Xanî'nin bu kavramlara yaklaşım tarzları karşılaştırılarak benzerlikleri ve farklılıkları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimer: Kürt Edebiyatı, Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran, Ehmedê Xanî, Mey, Meye Bağlı Unsurlar

1. Destpêk

Mezmûna meyê û hêmanên wê di edebîyata klasîk û tesewuf a Rojhilatê û bi taybetî jî di ya Kurdî de xwedî cihekî girîng in. Mezmûna meyê û hêmanên girêdayî wê di Dîwana Melayê Cizîrî, helbestên Feqîyê Teyran û Mem û Zîna Ehmedê Xanî de zêde derbas dibin. Bi

taybetî ji bo têgihîştina helbestên her sê helbestvanan û bi gelemperî jî ji bo rastfêmkirina helbestên edebîyata Kurdî pêwistî bi xebatek vî hawî hebû.

Di dîroka edebîyata klasîk a Kurdî de de nasîna meyê û hêmanên girêdayî wê bi kurtasî hatibe kirin jî xebatek bi vî hawî berfireh li ser bikaranîna meyê û hêmanên wê ve nehatîye kirin. Bi vê vekolîne wê têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê bê nasîn û wê dîroka guherîna efsanewî ya wateyên meyê û hêmanên wê bê ronîkirin. Paşê ji ser ravek û têkilîyên helezonîk ên li ser meyê û hêmanên sereke yê wê ve hatine saz kirin wê terza bikaranîna her sê helbestvanan ji ser nimûneyên helbestên wan ve bîn nîşandan. Di helbestên her sê helbestvanan de wê wekhevî û cudahîyên terza bikaranînên wan li gel têgiha meyê û hêmanên sereke yê girêdayî wê bîn vekolandin, analîzkirin, berawirdkirin û bi perspektîfeke aqademîk ve bîn pêşkêşkirin.

Di xebatê de ewilî nasandina têgiha meyê û vekolandina dîroka pêşveçûna mezmûna meyê wê ji bo vê xebatê bi kêr were.

1.1. Ji Her Alîyî ve Mey

1.1.1. Mey, Dîroka Meyê û Gihîştina Wê Ya Efsanewî

Mey bi eslê xwe ji zimanê Pehlewî hatîye (Kantar, 2015: 1618). Mey di jiyana rojane de tê maneya vexwarineke alkolî. Di edebîyata klasîk û tesewufa Rojhilatê de gelekhemwateyên meyêhene. Edebîyata Rojhilatê wek hewzekî ye her millet çawa ku peyvên vê edebîyatê bikar dianîn wisa peyvên nû jî lê zêde dikirin yanî li gel têgihên ku hatine bikaranîn ji zimanê xwe hemwateyên wan lê zêde dikirin û bi vî awayî jî çarçoveya zimanê edebîyata Rojhilatê berfirehtir dikirin. Edebîyata Rojhilatê navên cuda yê wê têgih û mezmûnên vê edebîyatê ji zimanên wekî Erebi, Farişî, Tirkî û Kurdî stendîye. Ger ku mirov bixwaze van navên cur bi cur ên meyê bihejmêre wê rastî van navan bê; şerab, bade, dem, mudam, mul, rah, rahik, subûh, sabûh, sahba û mey. Nasîna şeraba ku naveke Erebi ye û ji koka şurbê tê wisa kirin: “*Vexwarinek alkolî ye ku ji meyndinên cûr bi cûr ên ava trîyan yan jî ava fêkîyên din tê bidestxistin*” (Ji TDEA, 1998: 105; TS, 2005: 1849 neqilker Aşçı, 2014: 502).

Însan, di nav salên 60000 û 100000 ê heyama paleolîtîk de li erdên Lubnana modern a ku ji Afrîka qetîyaye de rastî rezên çolî yê Avrasyayê (Vitis Vinifera Sylvestris) hatine (Li, Wang, Li, Goodman, Lee, Xu, Fortunato û Yang, 2018:178). Metoda çêkirina şerabê û depokirina wê di heyama neolitik BZ teqrîben di navbera salên 8500 û 4000ê de hatîye îcadkirin (Cavalieri, McGovern, Hartl, Mortimer, Polsinelli, 2002: 231). Lêkolînerên Rojavayî bawer dikin ku li Misra kevn mezê/qebrê Ptah Hotep (ku ew wê demê li Misrê wezîr bû) ê ku berî anha bi 6000 salî hatîye avakirin; qada çêkirina meyê û paleyî û rezvanîya trîyan nîşan dide. Ji ber vê wir wek sembola destpêka meychêkirina mirovahîyê ye (Li, Wang, Li, Goodman, Lee, Xu, Fortunato, Yang, 2018: 178).

Savaşkan Cem Bahadır di xebata xwe ya bi navê “16. yy Klasîk Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar” ê de dibêje mirov ji çavkanîyên Rojhilatî dîroka pêşveçûna meyê dikare ji du çavkanîyan bişopîne. Ew; çavkanîyên dînî û yê mîtolojîk in. Çavkanîyên mîtolojîk girêdayî du şexsîyetên cuda nin. Ji wan ê ewil, Xwedayê şerabê Dîonyosê Yewnanî ye yê ku li nav mîten Yewnanî û Anatolyayê de cih digre. Her çiqas di mîtolojîya Yewnanî de Dîonyos, wek Xwedayekî bê vegotin jî gava ku mirov berê xwe bide mîtolojîya Anatolyayê, Dîonyos, wê wek kesayetek pîroz derkeve pêşberî me. Li gorî efsaneyên Anatolyayê kesê ku cara ewil

meyê çêkirîye Dîonysos e (Bahadır, 2012: 14). Ji çavkanîyên mîtolojîk ên derheq dîroka pêşveçûna meyê de ya duyem jî li gor neqilkirina Xalid Tanyelî Cemê - Cemşîdê Îranî ye (Bahadır, 2012: 15). Îcadkarê şerab û qedehê li gor mîtên Îranî Cem(Cemşîd) e. Li gor mîtolojîya Îranî heftsed an jî hezar salî kirîye. Li gor efsaneyê di wextê Nuh pêxemberî de jîyaye (Bahadır, 2012: 15). Bi vî awayî gelek mît û efsaneyên cur bi cur li ser têgiha meyê derketine holê û di edebîyata klasîk de li ser van mît û efsaneyan gelek mezmûn derketine holê.

Li gor Bahadır çavkanîya duyemîn a ku behsa dîroka pêşveçûna şerabê dike jî xwedî naverokê dînî ye. Ev çavkanîyên dînî ji bo şopandina dîroka pêşveçûna şerabê muhîm in. Di dînên Xwedayî de jî çîrokên derheq şeraba ku taybetîyên hevşêwe di nav xwe de dihewînin hatine vegotin. Li gorî pirtûka pîroz a Musewîtiyê, Tewratê, kesê ku cara ewil meyê çêkirîye û vexwarîye Nuh pêxember e (Bahadır, 2012: 15).

Li gor Bahadır ger li çavkanîyên Îslamî bê nêrîn wê bê dîtin kudi hin nivîsên Tirkî û Erebiya vê efsaneyê de Adem pêxemberî cihê Nuh pêxemberî distîne. Di dînê Îslamîyetê de li gorî neqilkirina Ozdemîr kesê ku ewilî dara trîyan çandîye, Âdem pêxember e. Şaristanîyên Musewî, Îsewî û yên şamanîk bi misamehe nêzî meyê bûne ji ber vê sedemê mey li gelek şaristanan hatîye vexwarin û pêşve ketîye. Lêbelê di şaristanîya Îslamê de mey hatîye qedexekirin. Di şaristanîya Îslamê de vexwarina meyê haram e. Di dînê Îslamê de tenê ji bo kesayetên fileh misamehe hatîye nîşandan wekî din qedexe ye (Bahadır, 2012: 17-18). Di Qur'ana Pîroz de qedexekirina meyê eşkereye: "*Gelî bawermendan! Bêguman mey (şerab), qumar, peykerên (pûtên) çikandî, falên bi zaran û (lîstikên) siûdê pîs in, ji karê şeytên in. Nexwe ji wan dûr bigrin da ku hûn (li dinya û axretê) serfiraz bibin*" (Maîde, 5/90). "*Bêguman şeytan bes dixwaze di mey û qumarê de kîn û dijminahiyê bixe navbera we û we ji zikrê Xwedê û kirina nimêjê bide paş, êdî ma hûn dev jê bernadin?*" (Maîde, 5/91).

Di dînê Zerduştîyê de jî vexwarina meyê bi awayekî cuda hatîye qebûlkin. *Di Avesta û kitabên olî yên Zerduştîyê de ne teşwîqî meyvexwarinê kirine û ne jî vexwarina wê qedexe kirine, ji ber vê paşê meyvexwarin wek adetê wan a berdewamî hatîye hesibandin. Di malbatên wan ên ku bi dûrbûna xwe ya li gelmeyê meşhûr bûnin jî di şeva jidayikbûna zaroka xwe de meyê dixin nav şerbikekê da ku di şeva zewaca zaroka wan de ew mey bi awayekî mubarek bê serfkirin* (Qelîzade, 2008: 149).

Gava ku mirov li agahîyên derheq dîrok û pêşveçûna meyê binêre mirov dikare bibêje ku di hemû dîn û çandên cuda de cihê meyê heye. Mey ji ber têsîr û taybetîyên xwe yên hevpar bi gelemperî di hemû dîn û çandên cuda de li dor motîfên hevşêwe hatîye bikaranîn.

Ev çavkanîyên dînî û yên mîtolojîk ên ku me îzaha wan kir, hewzeke mezin ji bo mezmûnên edebîyata klasîk saz kirine. Di edebîyata klasîk de eşq mijara sereke ye. Li gor Bulent Kaya eşqa ku tê wateya hezkirina bi şiddet, bingeha helbestênedebîyata tesewufê saz dike. Di gelek dîn û efsaneyan de xuliqandin bi eşqê dest pê dike (Kaya, 2017: 59). Hedîsa qudsî ya "*Ez xezîneyek veşartî bûm, min xwest bêm zanîn û min alemê xuliqand*" (Ji Eclûnî, 1997 neqilker Kaya, 2017: 59), li gorî Kaya (2017: 59) bingeha tesewufê saz dike⁴. Ev bingeha

⁴ Bi rastî bingehen tesewufê pir in. Mirov dikare bibêje ev hedîsa qudsî jî yek ji wan bingehan e û ya herî muhîm e.

tesewufê paşê dibe çavkanîyek ji bo edebîyata tesewuf û klasîka Rojhilatê û bi vî awayî jî têgihên nû li edebîyata tesewuf û klasîk a Rojhilatê zêde bûn.

Berîya ku têgihên bade û meyê di edebîyata Faris û Kurdan de di maneya xwe ya tesewufî de bê bikaranîn, xemr û şerab di edebîyata Ereban de bi maneyeke tesewufî dihat bikaranîn. Her çiqas li Rojhilat ji ber dînê Îslamê mey qedexa be jî bi rûdan û pêşketina tesewufê mey êdî rengeke remzî wergirt. Ji bo ev mesele baş bê fêmkirin pêdivîya me bi hin agahiyên edebîyata Ereban ya piştî Îslamê heye. Mey berî qebûlkirina Îslamîyetê jî li nav helbestên Ereban hebû lê belê di maneya xwe ya rasteqîn de dihat bikaranîn. Li gor Saraç piştî Îslamê helbestvanên Ereban bûn du alî. Alîyek li ser meya rasteqîn û meclîsên wê radiwesta aliyê din jî li ser meya tesewufî radiwesta. Ebû Nuvas (139/756-757), Telafrî (593-657/1197-1277), Safiyuddin el-Hillî (677-750/1278-1349) û şopînerê wan helbestên ku meya rasteqîn ji xwe re dikin mijar helbestên xwe li gorî vê qaîdeyê nivîsîne. Lê belê kesên wek Ibnu'l-Fâriz (576-663/1185-1235), Telmisanî (610-690/1213-1291) û İbni Nubate (686-768/1287-1366) helbestên ku meya tesewufî ji xwe re kirine mijar dinivîsandin (Saraç, 2000: 135-136). Ibnu'l-Fariz di edebîyata tesewufê de kesayetek muhîm e. Çaldak ji bo wî dibêje Ibnu'l-Fârizê ku bi qesîdeyên xwe yên “et-Tâiyye” û “el-Hamriyye” meşhûr e, di helbestên xwe de eşqa îlahî bi sembol û nîşaneyên eşqa beşeri anîye ziman û bi vî awayî bingeha sembolîzma tesewufî ya Ereban saz kirîye (Çaldak, 2010: 173).

Li gor neqilkirina Purcewadî, têgihên edebîyata xeyrîtesewufî yên ku ketine helbesta tesewufê karin di bin du koman de bînin civandin. Di koma ewil de têgihên wek zulf, çav, brû û rûyên ku ezayên laş in û ji bo bedewîya yarê bîne ziman tînin bikaranîn henin. Di koma duyemîn de jî serxweşî û hêmanên girêdayî wê yên wekî şerab, bade, saqî, qedeh û xerabat hene (Aşçı, 2014: 29). Şerab, qedeh, saqî û meyxane; maneyên xwe yên rasteqîn, hîna piştî dawîya sedsala H.6. de ji maneya xwe ya nû re hiştîye. Piştî vê serdemê sofîyan êdî bi rehetî van têgihan di pirtûkên xwe yên tesewufî de bikar anîne (Saraç, 2000: 137). “*Di tesewûfê de biwêjên ku mitesewif di helbestên xwe de bi kar tînin hin me'neyên xwe mecazî ne. Wekî saqî, cam, mey, meyxane, cefa, bilbil, me'sûq cewr, mecnûn, derd, eşq, aşiq, dilber, husn, şerab, zulf hwd. Bi biwêjên saqî, mey, meyxane, şerab, cam helbestvan cih ku lê şerab tê vexwarin, ango meyxaneyê teswîr dikin. Lêbelê ew meyxane, dergah e, tekke ye. Ev der e ku qûl ji Xwedê re dia dike û perwerdeya dînî dibîne. Saqîyê ku meyê belav dikin jî murşîd, ango şêxan temsîl dikin. Mey û şerab jî perwerdeya ku murşîd didine murîdan in. Cam dilê murîd û murşîdan îfade dike. Lê ev dila bi eşqa Xwedê tijî ye.*” (Koyuncu, 2014: 23).

Di edebîyata klasîk û tesewufa Rojhilatê de bi rêya mecaz, biwêj û mezmûnan, zimanekî sembolîk ê hevpar derketîyê holê. Ger mirov edebîyata klasîk û tesewufê wek hewzekî bibîne wê çêtir bê fêmkirin. Di vî hewzî de mezmûn û sembolên hevpar ên milletên Rojhilatê heye û hemû helbestvanên wê serdemê behra xwe ji wan mezmûn û sembolan distandin û bi zimanekî sembolîk helbestên xwe dinivîsandin. Tekilî di nav edebîyata klasîk û tesewufî de heye, lê mijarên wan cuda ye. Her çiqas ji heman hewzî sûd wergirin jî mijarên tesewufê û ya edebîyata klasîk ji hev cuda nin. Mijarên tesewufê bi gelemperî mîstîk in. Edebîyata tesewufê her çiqas ji mezmûnên edebîyata klasîk sûd wergirtibe jî wan mezmûnan li gor qaîdeyên xwe bikar anîye û maneyên nû li wan mezmûnan bar kirîye. Mirov ger bipirse edebîyata tesewufê ji xeynî termên xwe ji bo çî bi mezmûn û mecazan zimanekî sembolîk bikar anîye, Gülnevil Aşçı di

xebata xwe de bi neqilkirina şerha Camî bersiva vê pirsê dide û dibêje Camî di şerha xwe ya “el- kasidetü’l-hamriyye” de bersiva wê pirsê wisa daye (Aşçı, 2014: 33-34):

- Ji bo îfadekirina têgihên xeyrîtebî, metafizîk, derbîr yanî yê ku nayên têgihîştin pêwîstî bi sembolan heye.
- Bi awayekî şênber pêşkeşkirina alema manewî, pêwîstîyeke taybetî ya ragihandina ziman e.
- Di hemû komên mîstîk de qadek mehremî ya xweser û bêparastin heye. Ev rewş tîna bîra me ku di hemû komên batinî da, tê dîtîn ku bikaranîna zimanekî nepenî mecbûrî ye.
- Li ser sofîyan zimanekî nepenî ji zimanekî sade û zelal bi bandortir e.

Li gor Saraç di serdemên ewil ên lîteratura tesewufê de ne pêkan e ku mirov rastî maneyên mecazî yên xemr û şerabê bê. Lê belê ji serdemên ewil ve mirov di lîteratura tesewufê de rastî têgiha “sekr”ê tê. Bandor û têkilîya sekr a ku tê maneya serxweşiyê û meyê, bûye sedema wateya mecazî ya meyê derkeve holê. Bi vê xalê mirov dibîne ku hêdî hêdî zimanê tesewufê saz bûye. Di maneya heqîqî de şerab dibe sedema sekrê yanî serxweşiyê (Saraç, 2000: 139).

Li gor Saraç peyva eşqê di Qur’anê de derbas nabe lê belê ji dêvla wê, peyva muhebbetê bi wê maneyê tê bikaranîn (Saraç, 2000: 136). *“Peyva muhabbetê peyva eşqê jî di nav xwe de dihewand yanî qesta eşqê bi peyva muhabbetê dihat bikaranîn. Peyva eşqê ya ku tê maneya hezkirina keçekî digel kurekî yan jî hezkirina kurekî digel keçekî îfade dike, piştî sedsala M. 8. û M. 9. de bi maneya muhebbetê ket zimanê tesewufê. Bi ser de jî eşq, carinan di maneya hezkirina zêde û mezin a digel Xwedawendî hat bikaranîn”* (Ji Purcewadî, 1998 neqilker Aşçı, 2014: 30). Lê belê mutesewufan ji peyva muhebbetê/hezkirinê bêtir, peyva eşq/hezkirin a zêde û mezin bikar anîn (Saraç, 2000: 136). Li gorî neqilkirina Pürcewadî mutesewufan ji vê maneya eşqê sûd wergirtin û peyva sekrê dan nasîn paşê jî bi rêya sekrê, têgihênmeyê, badeyê û şerabê xistin nav lîteratura tesewufê. Li gor wan sekr *“halekî taybet ê bi bandora hezkirina Xwedayî derdikeve holê”*. Bixwaze bi maneya eşqa tesewufî yan xeyrîtesewufî be, hin mutesewufan gelek caran qonaxên eşqê şibandine qonaxên meyvexwarinê. Qonaxa ewil ya badevexwarinê, tehmkirina badeyê ye. Paşê divê qedehên badeyê peyderpey bê vexwarin. Di dawîya vexwarina qedehan mirov serxweş dibe û ji ser xwe ve diçe. Sofîyan heman tebîran ji bo merheleyên muhabbetê û ruhhaletê muhebbîyan jî bikar dianîn. Ji merheleya ewil re “zewq (tehmkirin)” piştî vê “şurb (vexwarin)” û ji merheleya dawîyê re jî “sekr (ji ser xwe ve çûyin)” gotine. Li gor mutesewufan sekr bi serketina hezkirin a mirovî ya li hember Xwedê ye. Ev serxweşî yanî sekr dibe ku bigihêje asta ji ser xwe çûyînê. Ji vî halê ji ser xwe çûyînê re jî mutesewuf “fena” dibêjin (Aşçı, 2014: 30).

Di ziman de ji ber têkilîyekê yan jî taybetîyekê, maneya peyvekê bi peyveke din dikare bê neqilkin. Di navbera peyva mey û eşqa îlahî/muhebbetê de jî têkilîyek bi vî hawî heye. Têkilîya li nav her du peyvan şibandin e (Saraç, 2000: 140). Li gorî neqilkirina Pürcewadî merhelaya ewil a maneya tesewufî ya şerabê, bi şibandina wê ya li muhebbetê re dest pê kir. Di vê merheleyê de hemwateyên şerabê, rah û xemr hîna maneyêke tesewufî bi dest nexistibûn. Di teşbîhê de şerab jî hîna di maneya xwe ya rasteqîn de ye. Piştî hin sedsalên din bi alîkarîya

helbestvanên ku bi Farisî helbest nivîsîne û bi taybetî jî bi helbestên helbestvanên mutesewuf ve guherînek di maneyên peyvên şerab, mey, xemr û badeyê de derket holê. Di van teşbîhan de raveber tê hafzkirin û bi wextî re teşbîh nêzikî hunera îstîfereyê dibe. Paşê jî ev lafz hemî, wek lafzên ku qala e'zayên (çav, brû, zulf û hwd.) laşê maşûq dike, maneyek mecazî bi dest dixin û diguherin hunera îstîfereyê. Lê bi tevahî maneyên xwe yên rasteqîn wenda nakin hîna jî di helbestan de teşbîhên wek “meya muhabbetê”, “badeya eşqê” û “şeraba muhabbetê” heye. Ger mey, hemwateyên wê û hêmanên girêdayî wê, maneyên xwe yên rasteqîn wenda kiribana divê dev ji teşbîhên wisa jî berdana (Aşçı, 2014: 31-32).

Wesf û bandorên meyê hene ku mirov van wesfan bizanibe dê fêhm bike ji bo çi têgiha meyê di edebîyatê de bûye pirwate. Di vê xebatê de jî ji bo ronîkirina têkilîyên helezonîk ên li nav mezmuna meyê û mezmûnên din ên edebîyata klasîk pêwistî bi zanîna wesf û bandorên meyê heye. Gülnevil Aşçı di xebata xwe de di hin saqînameyên cuda ên Tirkî de bi awayekî berfireh li ser têgiha meyê û wesf û bandorên wê xebitîye û wesf û bandorên meyê wisa qategorîze û rêz kirîye (Aşçı, 2014: 126-141):

1- Wêrekî dayîn	15- Çavê eqlî ronîkirin
2- Aramî dayîn	16- Coşdarî dayîn
3- Xem û huznê rakirin	17- Wendakirina hişê mirovî
4- Şîfa bexşkirin	18- Camêrkirina mirovî
5- Kêfxweşkirin	19- Hêzdayîna laşî
6- Başbînîyê zêdekirin	20- Xwîn dayîn
7- Tezekirina qelbî	21- Çav vekirin
8- Çeraxa dilî ronîkirin	22- Vejandina mirîyan
9- Serxweşî dayîn	23- Cîlwekirin
10- Bêarî dayîn	24- Wendakirina îradeya mirovî
11- Sorkirina çav û hinarokan	25- Herikandina ava devî
12- Pakkirina qelbî	26- Biriqandina rûyî
13- Pir axivok kirin	27- Biriqandina çavan
14- Xewê dayîn	28- Jîyana ebedî bexşkirin

Mey û hêmanên girêdayî wê ji ber wesf û bandorên xwe dişibin hin têgih an mezmûnên din ên edebîyata klasîk û tesewuf a Rojhilatê. Di edebîyata klasîk û tesewufê de jî bi alîkarîya van şibandinanwateyên cur bi cur li têgiha meyê zêde dibin, têkilîyên helezonîk û ravekên cur bi cur li ser vê têgihê tîn sazkin. Bi vî awayî jî tebeqeyên wateya meyê kûrtir dibe.

Di edebîyata tesewuf a Rojhilatê de piştî peyva şerabê tevî zimanê tesewufê bû, hêmanên girêdayî wê jî tevî zimanê tesewufê bûn. Mey û hêmanên girêdayî wê ji serî heya dawî bi hev du re têkildar in. Ji ber vê carinan ji bo îzahkirina têgihek meyê ji têgiheke din a meyê alîkarî tê stendin. Di Dîwana Melayê Cizîrî, Helbestên Feqîyê Teyran û Mem û Zîna

Ehmedê Xanî de mirov dikare hêmanên girêdayî meyê wisa bihejmêre: Pîrê muxan, muxbeçe, saqî, saz, şem', cam, dord, dordkêş noql, kebaba kezebê/buryanê, buse, meyxane, meykede, xerabat, xemmar, reqqas, rebab, xum, xumhane, meyfiroş, serxweş, mestî, meyxwar, meyperest û mux. Ev têgihên ku hatine jimartin di edebîyata Rojhilatê de jî ji ber têkilîyên wan ên li gel meyê wekî hêmanên meyê hatine kategorîzekirin. Ev hêmanên girêdayî meyê jî bi saya guherînên wateya meyê wateyên nû li xwe zêde kirin û bi vî awayî zimanê edebîyata klasîk û tesewuf a Rojhilatê dewlemend kirin. Edebîyata Rojhilatê wek hewzekî ye her mîlet çawa ku peyvên vê edebîyatê bikar dianîn wisa peyvên nû jî lê zêde dikirin yanî li gel têgihên ku hatine bikaranîn ji zimanê xwe hemwateyên wan lê zêde dikirin û bi vî awayî jî çarçoveya zimanê edebîyata Rojhilatê berfirehtir dikirin. Yanî çawa ku navên cur bi cur ên têgiha meyê li edebîyata Rojhilatê zêde bûne di heman demê de navên cur bi cur ên hêmanên girêdayî meyê jî li edebîyata Rojhilatê zêde bûne. Ger mirov van xalên muhîm ên derheq têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê analîz bike wê maneya helbestên her sê helbestvanên Kurd zelaltir bibe. Loma di helbestên her sê helbestvanan de lêkolandina meyê û hêmanên girêdayî wê muhîm e.

2. Di Dîwana Melayê Cizîrî, Helbestên Feqîyê Teyran û Mem û Zîna Ehmedê Xanî de Têgiha Meyê û Hêmanên Sereke Yên Girêdayî Wê (Meclîs, Saqî, Meyxane, Cam, Serxweş)

2.1. Kurtejiyan û Berhemên Melayê Cizîrî

Melayê Cizîrî di edebîyata Kurdî ya klasîk helbestvanek girîng e. Melayê Cizîrî di edebîyata Kurdî ya klasîk de yekem helbestvanê Kurd e ku bi terzê edebîyata klasîk a rojhilatî dîwaneke bi Kurdî anîye holê (Adak, 2014: 208). Li gor pirtûka Abdurrahman Adak ya bi navê "Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk" ji helbestên Mela bi hesabê ebecedê jidayikbûn (975/1567-68) û koça wî ya dawiyê (1050/1640) hatiye derxistin (Adak, 2014: 215). Melayê Cizîrî ji xeynî helbestvanîya xwe di mijarên wek felsefe, zimannasî, rewanbêjî, sirûşt, dîrok, erdnigarî, şerîet û usûl ul-hedîs de jî serwext û şareza bû. Dîwana Melayê Cizîrî ya ku bi Kurmancîya Kurdî hatîye nivîsandin dîwanek e ku li gorî tertîba dîwana edebîyata klasîk ji xezel, qesîde, rubaî, terkîb û muaşereyan pêk hatîye. Gelek mezmûn û alegorîyên mîstîk ên ku di edebîyata klasîk a dîwanê de hatine bikaranîn di dîwana wî de jî cih girtîye. Di dîwanê de ewilî Hafîz û di dûv re jî bandora Se'dî Şîrazî, Molla Câmî, Suxrewerdî Meqtul, Hallac-i Mansur, Îbn Arabî û ya Îxwan-i Safa tê dîtîn. Di dîwanê de temaya herî girîng eşq e, bi vî hawî jî xwedî hûnandinek lîrîk û coşdar e (Şengül, 2016: 189).

"Herwiha Melayê Cizîrî weke lûtkeya edebîyata kurdî ya tesewufî tê naskirin. Tesewufa wî tesewufeke girêdayî Tekiyeyê nîne û ew bi awayekî felsefî li ser vê yekê sekiniye." (Milan, 2019: 18-19). Dîwana Mela ji hêla qîymeta xwe ya edebî ve wek opus magnuma zimanê kurdî tê qebûlkirin. Bi gotineke din asta edebî û ilmî ya dîwanê di mesabeya Dîwanên Hafîzê Şîrazî, Îbn Fariz û Fuzûlî de ye (Doru, 2013: 295).

Melayê Cizîrî helbestvanek mutesewuf e û helbestên xwe jî li gor vê rêbazê nivîsîye. Melayê Cizîrî eşqa beşerî ji bo gihiştina eşqa heqîqî weke pîrekê dibîne. Ger mirov li vê beyta Cizîrî ya li jêre binêrê wê ev xal baştir bê fêmkirin:

Lami'a husn û cemalê dê ji 'ilmê bête 'eyn

'Îşqî da jê hilbitin kî dî heqîqet bê mecaz

(Cizîrî, 2018: 302)

Melayê Cizîrî di vê beyta xwe de dibêje divê tîrêja husn û cemalê ji 'ilme'l-yeqînê dakeve 'eyne'l-yeqînê. Yanî her çiqas tîrêjên cemala ezêlî bêguman mewcûd be jî; ji ber ku di xoşewîstê de diyar dibe ger ji ser cemala wê bê dîtin dil bêtir cezb dike û têsîra wê bi hêztir dibe. Kî heye ku wê bê mecaz heqîqetê bibîne? Yanî eşqa mecazî ji bo eşqa heqîqî wasiteyek û pirek e (Turan, 2012: 534).

Melayê Cizîrî xwedî zimanek û sembolîk e ji bo eşqa xwe ya heqîqî bîne ziman ji gelek mezmûnên wekî mey, ava heyatê, bilbil, şem', perwane, gul û zulfê sûd wergirtîye. Cizîrî ji bo eşqa xwe ya heqîqî bîne ziman, bi mezmûnên eşqa mecazî, eşqa xwe ya heqîqî bi zimanekî sembolîk terîf dike. Ger mirov wek mînak li beyta jêrê binêre wê ev rewş baştir bê fêmkirin;

Zulf çûne ser nûra zelal carek were bayê şîmal

Biskan ji ser dêmê vemal zulfan ji ber cotê esed

(Cizîrî, 2018: 286)

Melayê Cizîrî di vê beyta xwe de dibêje bayê bakûr carekê were wan biskên ku bi ser rûyê ciwan û zelal ve ketine rake û biskan ji ber her du çavên mîna şêran vemale. Melayê Cizîrî di rêya ku digihêje wehdetê de kesretê û di rêya digihêje eşqa îlahî de eşqa mecazî wekî pirekê dîtiye. Di van rêzên ku bi biskên reş behsa eşqa xwe ya heqîqî dike, aşiq ji bo armanca xwe ya sereke ya ku ji kesretê derbas bibe û bigihêje wehdetê divê bi lez dev ji xoşewîsta xwe ya beşerî berde û berê xwe bide xoşewîstê Îlahî (Akçınar, 2017: 145).

Bêguman Melayê Cizîrî bi dîwana xwe û menzûmeyên xwe yê derveyî dîwanê mohra xwe li tarîxa edebîyata Kurdî daye. Berhema herî girîng a Mela dîwana wî ye (Adak, 2014: 217). "Dîwana Mela di tarîxa edebîyata Kurdî de yekemîn dîwane ku bi awayekî muretteb û di asta dîwanên Farisî, Erebî û Tirkî yê navdar de hatîye nivîsandin" (Adak, 2014: 218)

2.2. Kurtejiyan û Berhemên Feqîyê Teyran

Feqîyê Teyran di edebîyata Kurdî ya klasîk û tesewufê de helbestvanek muhîm e. Li gor Adak, Feqîyê Teyran helbestvanekî herî girîng ê sedsala 16 û 17an e û jidayikbûna Feqîyê Teyran di sala 971ê hicrî/1563yê mîladî de ye (Adak, 2014: 232). "Ji nivîstekên li ser kêla gora Feqîyê Teyran jî tê fêmkirin ku Feqî di sala 1041/1632yan de koçî dawiyê kiriye" (Adak, Baluken, Acar, 2014:119).

Eger mirov Feqî bi Melayê Cizîrî re muqayese bike, wê terzê nivîsîna wî baş bê fêmkirin.

1. Zimanê Mela zimanekî giran e. Mela helbestên xwe di çarçoveya mezmûnên edebîyata klasîk de nivîsandine. Lê zimanê Feqî sade ye û mezmûnên edebîyata klasîk zêde bi kar neanîye. Hinek tiştên ku Mela bi beytekê behs dike, Feqî bi zimanê xwe yê herikbar bi dirêjahî behsa wan kirîye. Mesela Mela di du beytan behsa bûyera Şêxê Sen'anî kirîye, lê Feqî menzûmeyerê serbixwe ji bo wê mijarê terxan kirîye.

2. Mela helbestên xwe li gorî pênaseya dîwanê nivîsandine û kom kirine. Yanî Mela helbestên li gorî rêza elîfbêya zimanê Erebbî nivîsandine. Lê menzûme û helbestên Feqî bi pênaseya dîwanê ve ne girêdayî ne.
3. Mela di çarçoveya mezmûnên edebîyata klasîk de dîwana xwe nivîsandîye. Lê Feqî li gorî mijaran menzûmeyên serbixwe nivîsandine (Adak, 2014: 236-237).

Bi qasî ku tê zanîn Feqîyê Teyran, di tarîxa edebîyata Kurmancî de yekem helbestvane ku derheqê hinek çîrok û serpêhatiyên çanda tesewifî (wekî Bersîsê Abid, Şêxê Sen'anî) de menzûme nivîsandine (Adak, 2014: 238).

“Wî di helbestên xwe de behsa çîrok û qiseyan kirîye lê ne bi tenê ew çîrok bi usûl û uslûba xwe neqil kirine, bi heman awayî di nav wan çîrokan de behsa halê xwe, rê û rêzika xwe jî kirine. Feqîyê Teyran digel çîrokan di gelek helbestên xwe de li ser rêya tesewufê îşaretên muhim pêşkêş kirine. Her wiha em dikarin bibêjin ku ew bi rêya helbest û çîrokan ve behsa mijar û meseleyên tesewufî dike” (Orkin, 2015: 50). Ji bilî menzûmeyan gelek helbestên wî yê curbicur jî hene (Adak, 2014: 238). Li jêrê wê navên menzûme û helbestên Feqîyê Teyran bên rêzkirin

- Menzûmeya Şêxê Sen'anî
- Menzûmeya Bersîsê Abid
- Menzûmeya Zembîlfiroş
- Menzûmeya Dimdimê
- Helbestên Curbicur (Adak, 2014: 239-242)

2.3. Kurtejiyan û Berhemên Ehmedê Xanî

Ehmedê Xanî di edebîyata Kurdî ya klasîk de xwedî cîyekê muhîm e. Ehmedê Xanî di sala 1061/1651ê de li Bazîdê ji dayîk bûye (Dost, 2020) û di sala 1121/1709an de 57 salîya xwe de li Bazîdê wefat kirîye (Adak, 2014: 250-252). Navê bavê wî Îlyas, nave dîya wî Gulnîgare (Varlı, 2002, Cilda 1.)

Li gor Adak, Xanî îcazeya xwe li Xoşabê ji Medreseya Etaiyyeyê stendîye. Piştê li Bazîdê medreseyek ava kirîyeû heya ku emrê wî tere bike li vê medreseyê ders daye (Adak, 2014: 251). Ehmedê Xanî alimekî waqîfî felsefe, edebîyat, astronomî û ilmên dînî bû. Bi kurtasî Xanî bi qasî ku emrê wî tere kirîye li dûv ilmê çûye, li ser Xweda, insan û gerdûnê fikirîye û li bersivên van pirsan gerîyaye.

Mijara Mem û Zîna Ehmedê Xanî ji evîneke tesewufî ye. Ehmedê Xanî mijara mesnewîya xwe ji ser çîroka folklorîk a eşqa beşerî dighêjîne eşqa heqîqî. Ehmedê Xanî kesayetek mutesewuf e û di berhemên xwe de jî rengê tesewufa xwe rê dide. Ehmedê Xanî di Mem û Zîna xwe de bi beytên jêrê nêrîna xwe ya tesewufî rê daye:

Em 'aşîq eger çi meyperest in

Emma ji meya Elestu mest in

Ew mey ne wekî meya te al e

Ew mey ji cemaletê zulcelal e

(Cîhanî, 2013: 586)

Wekî di malika jorîn a duyem de tê gotin meya (şeraba) ku dixwazin vexwin ne wek şaraba daringî ye, meya ku dixwazin meya zulcelal anku Xwedayî ye (Korkmaz, 2019: 110). Bi van beytan tê dîtin Ehmedê Xanî çawa eşqa mecazî vedigerîne eşqa heqîqî û bi vî awayî bingeha berhemeke tesewufî datîne.

Mem û Zîn di edebîyata klasîk a Kurdî de mesnewîya ewil a eşqê ye. “*Ehmedê Xanî berhemên xwe bi zaravaya Kurmancî nivîstîye. Xala muhîm ev e ku Xanî bi zimanên Erebî, Farisî û Tirkîya Osmanî ên ku kevneşopên wê demê bûn nenivîsandîye lê belê bi zaravaya Kurdî ya Kurmancî nivîstî ye*” (Töre, 2015: 2).

Nûbihara Biçûkan û Eqîdeya Îmanê ji ber ku berhemên didaktik in li derveyî mijara xebata me nin. Lê belê Mem û Zîna Ehmedê Xanî berhemeke edebîye û agahiyên derheq wê ji bo xebata me girîng e. “*Mem û Zîn mesnewiyê orjînal e. Lewra di edebîyata Kurdî de berî Ehmedê Xanî li ser vê mijarê û bi vî terzî ti mesnewî nehatine nivîsandin. Di tarîxa edebîyata Kurdî de yekem mesnewîye ku bi awayekî rêk û pêk hatiye nivîsandin*” (Adak, 2014: 256).

2.4. Di Dîwana Melayê Cizîrî, Helbestên Feqîyê Teyran û Mem û Zîna Ehmedê Xanî de Têgiha Meyê û Navên Wê Yên Din

2.4.1. Têgiha Meyê

Mey di edebîyata klasîk û tesewuf a Kurdî de mezmûnek muhîm û gelek berfireh e. Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî mezmûn, wezn û hunerênedebîyata klasîk û tesewufê li gor qaîdeyên wê edebîyatê bi awayekî mahirane bikar anîne. Mezmûna meyê ji ber ku mezmûnek edebîyata klasîk û tesewufê ye, di helbestên her sê helbestvanan de jî cih girtîye. Têgiha meyê di helbestên her sê helbestvanan de jî li gor navên din ên meyê zêdetir hatiye bikaranîn. Lê belê her sê helbestvan li gorî terza xwe têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê bikar anîne. Melayê Cizîrî di dîwana xwe de 62 caran têgiha meyê bikar anîye. Ji bo analîza bikaranîna têgiha meyê wê ewilî beyta Melayê Cizîrî bê şîrovekirin. Melayê Cizîrî di beyta jêrê de têgiha meyê wisa bikar anîye:

Wahid ji nûra wê durrê peymanê û cama surrê

Mey rehtî anî ber firrê hem cam û hem peymanê da

(Cizîrî, 2018: 36)

Melayê Cizîrî di vê beyta xwe de dibêje Xwedayê yekane ji ber ronîya wê durrê û qedeh û tasa evîndarîyê meyê dagirt cam û peymanê evîne û anî ber firrê da ku aşiq jê vexwin. Hem di cam û hem di peymanê de heman tişt heye yanî mey heye. Helbestvan di van rêzikan de têgihameyê bi wateya eslî yanî di wateya vexwarineke alkolî de bikar neanîye. Di vê beytê de helbestvan bi têgiha meyê eşqa xwe ya îlahî anîye ziman.

Peyva meyê di Dîwana Melayê Cizîrî de têgihek gelek berfireh û muhîm e. Ji ber ku mey wek mezmûneke serbixwe ya edebîyata klasîk dişibe gelek mezmûn, têgih û hebûnan. Helbestvan meyê ji bo eşqa îlahî, eşqa beşerî, ateş, abê heywan, şerbet, zehir, dilber, ava kewserê, lêvê yâre, çavên yarê, bêhna yarê, husna yarê, remza yarê, bêhna gulê, vexwarina nûrînmuşerref, vexwarina ezeli, wehdet, irfan, zezem, suhbet, gerdana yarê, ayîneyê cama cehanbîn a Cem, suhba elest, av û fîrquetê bikar anîye.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de 20 caran têgiha meyê bikar anîye. Di beyta jêrê de Feqîyê Teyran têgiha meyê wisa bikar anîye:

Dêm şûşe ye nûr qefes e

Mecaz ne îşq e hewes e

Dil ji surrê naket bese

Can ji meya meweddetê

(Sadînî, 2017: 243)

Di vê çarîna jorîn de Feqîyê Teyran gotîye dêm qedeh e, nûr jî qefes e. Îşqa mecazî jî ne îşq e hewesek e, dil ji cilwê têr nabitin û can jî ji meya muhebbetê têr nabin. Yanî helbestvan di vê helbestê de bi meya meweddetê esildanî qesta eşqa îlahî kirîye. Helbestvan gotîye eşqa mecazî ne eşq e hewes e û eşqa heqîqî eşqa îlahî ye.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de têgiha meyê bi gelemperî ji bo eşqa îlahî bîne ziman bikar anîye. Helbestvan têgiha meyê di watayên eşqa îlahî, şerbetê, eşqa mecazî, qîsseyan, cemala ekber, wîsalê û ava kewserê de bikar anîye.

Piştî Melayê Cizîrî û Feqîyê Teyran, Ehmedê Xanî jî di mesnewîya xwe ya edebî de wisa cih daye têgiha meyê:

Em 'aşiq eger çi meyperest in

Emma ji Meya Elestê mest in

Ew mey ne wekî meya te al e

Ew mey ji cemalê zulcelal e

(Cîhanî, 2013:586)

Ehmedê Xanî di vê beyta xwe de dibêje em her çiqas meyperest bin jî em ji meya elestê mest in. Ji meya elest jî qest esildanî bezma elest e yanî qesta eşqa heqîqî dike. Jixwe helbestvan di berdewamîya wê de dibêje ew mey ne al e wekî meya te, ew mey, ji cemala zulcelal e. Zulcelal yek ji navên Xwedê ye û tê maneya mezinbûn û azameta bêdawî. Cemala zulcelal jî tê maneya xweşikbûna ezemata Xweda. Di beytê de tê gotin ku em aşiq ên meyperest in lê belê em ji meya eşqa Xwedayî mest in. Ev mey ji xweşikbûna mezinahîya Xwedê ye yanî ew ji eşqa xweşikbûna Xweda ye.

Ehmedê Xanî di Mem û Zîna xwe de têgiha meyê 39 caran bikar anîye. Ehmedê Xanî têgiha meyê di dîwana xwe de bi pîranî di wateya eşqa heqîqî de bikar anîye, di wateya fenafillahê, paşê di maneya eşqa beşerî û lêvên yarê û carinan jî di wateya vexwarineke alkolîk de bikar anîye. Lê belê ev wateya vexwarineke alkolîk çawa ku çîroka mesnewîyê di dawîya mesnewîyê de vedigere çîrokeke tesewufî, ew wateya vexwarineke alkolîk jî di heman demê de vedigere vexwarineke sembolîk. Ji beytên jorê jî mirov têdigihêje ku ew meya ku şair di çîroka mesnewîyê de behs dike xizmetî wateya vexwarineke sembolîk dike.

2.4.2. Navên Cuda Yên Meyê

Di berhemên her sê helbestvanên Kurd de ji bo mezmûna meyê bêtir tegiha meyê hatîye bikaranîn. Lê belê Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî ji bo zimanên berhemên xwe yê edebî dewlemend bikin cih danin navên din ên zimanên bîyanî jî. Navên cuda yê meyê yê ku di berhemên her sê helbestvanan de derbas dibe li gor hejmarê bikaranîna wan li jêrê wisa hatine rêzkirin:

- Navên cuda yê meyê yê ku di Dîwana Melayê Cizîrî de derbas dibin li gor hejmarê ev in: mey (62), bade (30), şerab (14), xemr (13), mul (1), rah (2), mudam (4), rehik (3) û subûh (1).
- Navên meyê yê ku di helbestên Feqîyê Teyran de derbas dibin ev in: mey (20), bade (6), şerab (9) û xemr (8).
- Navên meyê yê ku di Mem û Zîna Ehmedê Xanî de derbas dibin ev in: mey (39), şerab (10), xemr (1), xubûq (2), rah (2), 'ereq (2) û subûh (1).

2.4.3. Ravekên Li Ser Têgiha Meyê Hatine Sazkirin

Di Dîwana Melayê Cizîrî, Helbestên Feqîyê Teyran û Mem û Zîna Ehmedê Xanî de ravekên cur bi cur li ser têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê hatine sazkirin. Her sê helbestvan bi vî awayî tebeqeyên wateya helbestên xwe zêde kirine û bi vî hawî wateya helbestên xwe kûrtir kirine û helbestên xwe ji hêla edebî ve dewlemend kirine. Bi vî awayî jî esildanî hêza îfadekirina eşqa xwe ya ezeli û ebedî zêde kirine. Li jêrê ji bo fêmkirina ravekên ji helbestên her sê helbestvanan wê mînakek bê dayîn û ravekên li ser têgiha meyê û navên din ên meyê wê bê dayîn.

Ewilî wê bi beyta jêrê ya Dîwana Melayê Cizîrî mînakek ji bo ravekê wê bê analîzkirin paşê jî wê ravekên ku di Dîwana Melayê Cizîrî de derbas dibe wê bê rêzkirin.

Şahidê qudsînişan husne ji remza ezel

Da me bi destê surrê camê meya lemyezel

(Cizîrî, 2018: 362)

Melayê Cizîrî di vê beytê de gotîye ew yara şanepîroz a ku spehîtiya wê ji nîşana her hebûyî ye, bi destê xwe yê dilrûba qedehek ji meya ebedî daye me. Helbestvan di vê beytê de mezmûna meyê bi ravekê bikar anîye. Bi alîkarîya wê ravekê tebeqeyek maneyeke din li têgiha meyê zêde kirîye. Bi raveka meya lemyezel esildanî hêza îfadekirina eşqa xwe zêde kirîye. Bi meya lemyezel helbestvan esildanî qesta eşqa xwe ya îlahî ya lemyezel yanî ya ezeli kirîye.

Ravekên di Dîwana Melayê Cizîrî de li ser navên meyê hatine saz kirin ev in; meya gulgûn û al, meya gulgûn û saf, meyê safî, meya engûrî, meya nûrîn muşerref, meya baqî, meya cazîbe, meya du sale, meyê muxane, meya alî, meya husna xwe, meya lem yezel, meya safa zelal, meyê işqa te, meya wê qedehê, meya rengîn, badeya nûrînrehîq, badeya rengîn, badeya engûrî, badeya kasê, ew şeraba eyş û noşê, şeraba saxerê, şeraba ezelîn, şeraba nabî, gulnarê şerabê, şeraba me, şeraba nabê rummanî, xemra bêxiş, xemra helal, xemra şadimanî û xemra ezelî.

Feqîyê Teyran jî di nav helbestên xwe de cih daye ravekên bi vî hawî. Mirov dikare helbesta jêrê wekî mînak nîşan bide:

Feqî:

Kefa kûze û tas tê

Nazik û spîzend in

Cama ku meya xas tê

Binêrin talib çend in

Wexwun ji destê rastê

Bi medhan mehbûb xwendin

(Sadînî, 2017: 195)

Helbestvan di helbesta xwe ya jorê de dibêje ji bo wê cama ku meya xas tê de ye çendin talib hene, hûn wê meya xas bi destê rastê vexwin. Helbestvan di helbesta xwe de bi meya xas a ku gelek kes talibê wê nin esildanî qesta meya heqîqî dîke û bi meya heqîqî jî qesta helbestvan eşqa heqîqî yanî ya îlahî ye. Feqîyê Teyran di beyta xwe de bi raveka meya xas tebeqeyên wateya helbesta xwe zêde kirîye.

Terkîbên di helbestên Feqîyê Teyran de li ser navên Meyê hatine saz kirin ev in; meya pêrar, meya xas, meya sersale, meya gulgûn û al, meya meweddetê, badeya saqî, badeya afiyyetê, badeya sor, xemra ezelî

Nivîskarê Mem û Zînê di mesnewîya xwe de ji bo tebeqeyên wateya helbestên xwe zêde bike û zimanê helbestên xwe dewlemend bike ravekên cur bi cur saz kirîye. Mirov ji bo vê xalê analîz bike dikare li vê beyta jêrê binêre:

Gerden te digo di destê saqî

Qarûreye pîrr şerrabê baqî

(Cîhanî, 2013: 249)

Ehmedê Xanî di vê beyta xwe de gotîye gerdênên wan te digot qey mîna camên tijî şeraba baqî ên di destê saqî de ye. Ehmedê Xanî di vê helbesta xwe de raveka şeraba baqî saz kirîye. Helbestvan meya ku naqede yanî ya ku xilas nabe bi raveka şeraba baqî îfade kirîye. Ehmedê Xanî bi raveka şeraba baqî qesta eşqa xwe ya baqî dîke

Ravekên di mesnewîya Ehmedê Xanî de li ser navên meyê hatine saz kirin ev in; meyê cehannuma, meya lebaleb, meya nab, meya elest, meya mecazî û meya heyatê, şeraba

gulgûn, sorre şerab, şeraba baqî û şerabê belwa, xemrê tellal, ra'hê telxkaman, xubûqê derdê hicran, sebû'hê weslê canan, ereqa gulavê û ereqa meya heyatê.

2.4.4. Têkilîyên Helezonîk ên Li Ser Têgiha Meyê Hatine Sazkirin

Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî di helbestên xwe de têgiha meyê li gor qaîdeyên edebîyata klasîk û tesewufê bikar anîne. Lê belê her sê helbestvan li gorî terzên nivîsandina berhemên xwe têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê bikar anîne. Her sê helbestvan di berhemên xwe yên edebî de têkilîyên helezonîk li nav mezmûna meyê û hêmanên girêdayî wê û mezmûnên din ên edebîyata klasîk û tesewufê de li gorî terza nivîsandina xwe saz kirine. Bi alîkarîya têkilîyên helezonîk li nav mezmûna meyê û mezmûnên din ên edebîyatê tebeqeyên wateya helbestên xwe zêde kirine û bi vî awayî helbestên xwe ji hêla edebî ve dewlemend kirine. Ji bo analîzkirina têkilîyên helezonîk yên di helbestên her sê helbestvanan de derbas dibin ewilî wê helbestên Dîwanê bèn analîzkirin.

Melayê Cizîrî di Dîwana xwe de têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê bi gelek mezmûnên din ên edebîyata klasîk û tesewufê re bi awayekî helezonîk (pêçekî) bikar anîye. Yanî helbestvan di berhema xwe de mezmûna meyê û mezmûnên din ên edebîyata klasîk û tesewufê têkelî hev kirîye û wateyeke nû û orîjînal derxistîye holê. Melayê Cizîrî di dîwana xwe de têgiha Meyê û hêmanên girêdayî wê bi mezmûnên abê heywanî, ava kewserê, ava zemzemê, eşqê, aqlî, ruhî, cama Cem, cama cehanbîn, ayîneyê Îskender, îksîra xemê, zehra helahil, zehrê, di'a, gul û bilbilî, şerbetê, avê, halê sekr û cezbê, le'lê, lêvê yarê, gerdena yarê, husna yarê, vexwarina ezêlî, bezma elestê, remzê yarê, bêhna yarê, çavên yarê û bi çîçekî nêrgîzê re bikar anîye. Mezmûna meyê û van têgihana têkelî hev kirîye têgiha meyê û têgihên din ên edebîyata klasîk bi awayekî helezonîk girêdayî hev kirîye da ku hêza îzaha eşqa xwe zêdetir bike. Ev mînaka jêrê mînakek ji wan wateyên helezonîk ên Dîwana Melayê Cizîrî ye:

Min dî sehergaha elest camek ji kewser dost di dest

Jê da Melê lew maye mest hetta heyatê serxweş in

(Cizîrî, 2018: 94)

Cizîrî di vê beytê de dibêje: “*Min di sehera elestê de cama kewserê di destê yarê de dît, qurtek da Melê û wî mest kir ji ber vê hetta heyatê serxweş in em*”. Cizîrî ji bo destpêka eşqa xwe û serxweşîya xwe Bezma Elestê nîşan dide. Li gorî wî zewqa serxweşîya wî bi şerefa muxettebbûna pirsra maşûk ya “*Ez ne Rebbê we me?*” destpê kirîye. Ev halê şahadetê wê heyra heyatê dewam bike (Orkin, & Erdoğmuş, 2018: 736). Taybetîya herî muhîm a ava Kewserê ev e; yê ku carekê ji vê avê vexwe nema tî dibe. Melayê Cizîrî di vê beyta xwe de têkilîyek helezonîk li nav mezmûna meyê û ava kewserê de saz kirîye. Helbestvan di van rêzîkên xwe de gotîye ku; Melê ji vexwarina camek ji kewserê serxweş û mest bûye lê belê serxweşkirin ne têsîra ava Kewserê ye têsîra meyê ye. Melayê Cizîrî bi vî awayî têkilîyek helezonîk li nav mezmûna meyê û ava kewserê de saz dike û bi vî hawî her du mezmûnan têkelî hev dike. Melayê Cizîrî bi alîkarîya têkilîyên helezonîk hem teqeyên wateya helbestên xwe kûrtir kirîye û hem jî hêza îfadekirina estetîk a hest û ramanên xwe zêde kirîye.

Melayê Cizîrî ji Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî zêdetir têgiha meyê û hêmanên wê bikar anîye û ji wan bêtir mezmûnên din ên edebîyata klasîk têkelî mezmûna meyê û hêmanên girêdayî wê kirîye. Her du helbestvan bi gelemperî têgiha meyê bi awayekî sade û serbixwe bikar anîne lêbelê carinan bi mezmûnên din ên edebîyata klasîk jî bikar anîne. Feqîyê Teyran di helbestên xwe de têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê bi mezmûnên ava heyatê, ava kewserê, eşqê, vexwarina meweddetê, vexwarina afîyyetê û bi vexwarina ezêlî re bikar anîye. Mirov dikare mînakê jêrê ya Feqîyê Teyran ji bo wateya helezonîk ya di navbera têgiha meyê û mezmûnên din ên edebîyata klasîk nîşan bide:

Serxweşê ava heyatê

Meclîsa reqs û sema tê

Dê çikim b'sewm û selatê

Bi kûze û fincanim ez

(Sadîni, 2017: 136)

Di vê çarîne de helbestvan gotîye ez mestê ava heywan im. Ji serxweşê ava heyatê jî qesta wî esildanî kesê ku ji ber meya eşqa Xwedayî serxweş bûyî ye. Ger ku mirov bi baldarî li vê çarîne binêre dibêne ku esildanî serxweşkirin taybetîya meyê ye ne taybetîya ava heyatê ye. Di edebîyata klasîk a Rojhilatê de ava heyatê mezmûnek e ku bexşandina jîyana nemirtîyê simbolîze dike. Feqîyê Teyran di vê helbesta xwe de bi alîkarîya serxweşîyê têkilîyêk helezonîk di navbera têgiha meyê û mezmûna ava heyatê de saz dike. Bi vî awayî eşqa xwe ya îlahî ya nemirtîyê û serxweşîyê dibexşîne îfade dike.

Ehmedê Xanî di mesnewîya xwe ya edebî de têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê bi mezmûnên cama Cem, cama cehannuma, wisleta yarê, lêvê yarê, şerbetê, bezma elestê, eşqê, ava zemzemê û bi ava heyatê re bikar anîye. Ev helbesta jêrê ji bo têkilîyêk helezonîk dikare wek mînakê bê nîşandan:

Ney bûm û di 'alema neyistan

Mey bûm ne bi destê meyperestan

(Cîhanî, 2013: 808)

Ehmedê Xanî di vê beyta xwe de dibêje ez di alema neyistanê ney bûm, mey bûm lê belê ne di destê meyperestan de. Ger mirov bi baldarî li vê beytê binêre dibêne ku helbestvan di vê beyta xwe de têkilîyêk helezonîk di navbera têgiha meyê û çîroka navdar ya edebîyata klasîk de saz kirîye. Çîroka neyê esildanî telmîh e ku wehdetî wicûdê tîne bîra mirov û neyistan jî esildanî hebûna Xwedê tîna bîra mirov. Mey jî di vê beytê de ne ew meya ku di destê meyperestan e, ew hezkirina Xwedê ye. Helbestvan bi vî awayî têkilîyêk helezonîk li nava van têgihana saz dike û tebeqeyên wateya helbesta xwe bi vî awayî zêde dike.

2.5. Di Dîwana Melayê Cizîrî, Helbestên Feqîyê Teyran û Mem û Zîna Ehmedê Xanî de Hêmanên Sereke Yên Girêdayî Meyê

Di Dîwana Melayê Cizîrî, helbestên Feqîyê Teyran û Mem û Zîna Ehmedê Xanî de gelek têgihên ku bi meyê re eleqedar in hene. Lê em li ser ên sereke sekinîne. Meyxane, meclis, saqî, qedeh û serxweş hêmanên sereke yên ku bi meyê re eleqedar in. Her sê helbestvanên Kurd di helbestên xwe de navên cur bi cur ên têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê bikar anîne, ravekên cur bi cur li ser têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê saz kirine û têkilîyên helezonîk di navbera wan û mezmûnên din ên edebîyata klasîk de saz kirine. Ev her sê helbestvanên edebîyata tesewufa Kurmancî di helbestên xwe yên edebî de bi têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê wêneyekî ji bo me teswîr dikin. Ger mirov nizanibe ku ev her sê helbestvanên mezin mezmûna meyê û hêmanên sereke yên wê di wateya sembolîk de bikar anîne mirov dibê qey ev her sê helbestvan di helbestên xwe de qesta meclîsa bi çeng, ney, reqs, meyfiros, serxweş, dilber û meyê dikin. Le belê di helbestên edebî yên her sê helbestvanan de bi awayekî sembolîk bikaranîna mey û hêmanên girêdayî wê ve wateya helbestên her sê helbestvanan kûrtir dibe û bi vî awayî jî tebeqeyên wateya helbestên wan zêde dibe

2.5.1. Meclîs/Bezm

Meclis esildanî peyveke Erebi ye û tê maneya cîyê rûniştinê, meclîsa şerabê yan jî bezmê. Meclîs û bezm wek têgihên meyê qesta heman cîyî dikin yanî cîyê meyê. Di edebîyata klasîk de remza sohbet û kêfxweşîyê meclis e. Mirov ji nêrînên cuda li meclîsê binêre hin wateyên cuda der tîn holê. Gava ku mirov ji hêla tesewufî lê mêze ke bezma elest, helqeya zikrê yan jî ayîna semayê tê bîra mirov. Eger ji hêla desthilatdarîyê lê mêze ke meclîs Dîwana Hûmayûnê tîne hişê mirov saqî jî padîşahî tîne bîra mirov. Li gorî tesewufê namzedê herî girîng yê meclîsê saqî; Xwedê ye, pêxember e yan jî murşîd e, şeraba ku li wir tê vexwarin jî di maneya mecazî eşq e û di tesewufê de eşqa îlahî, îrfan, heqîqet, merîfet û muhabbet e (Yoldaş, 2009: 149). Ji bo analîza têgiha meclîsê ewilî wê helbestên Melayê Cizîrî bê analîzkirin piştî wê jî helbestên her sê helbestvanên din.

Daxilê meclis bûyî îşev Nîşanî lew ku xef

Camê rûhanî li ehlê dil nîşandin mahê new

(Cizîrî, 2018: 412)

Melayê Cizîrî di dîwana xwe de tenê di vê beytê de peyva meclîsê bikar anîye. Helbestvan di vê beytê de gotîyê Nîşanî -ku ew mexlesa wî ye- tu îşev bi dizî daxilê meclîsa şerabê bûyî û îşev meha nuh yanî yara te cama rûhanî nîşanî te daye. Helbestvan di vê beytê de têgiha meclîsê di wateya helqeya zikrê de bikar anîye yanî di maneya cîyê şerabê ya rasteqîn de nehatîye bikaranîn. Melayê Cizîrî di dîwana xwe de têkilîyên helezonîk di navbera têgiha meclîsê û mezmûnên di ên edebîyata klasîk de saz nekirîye.

Melayê Cizîrî di dîwana xwe de têgiha bezmê û suhbetê di wateya meclîsê de bikar anîye. Bi cîyê suhbetê jî li ber çavê mirovan esildanî meclîsê yan jî bezmê xêz dike yanî suhbet jî di Dîwana Melayê Cizîrî de esildanî di wateya meclîsê de hatîye bikaranîn. Bezm tê maneya cîyê Meyê û kêfxweşîyê û di eslê xwe de peyveke Farisî ye. Bezm di edebîyata klasîk a

Rojhilat de ciyêke girîng e û di nav wan de wê demê bûye weke adetekê. Di bezme de herkesek li cem hev rûdinê bi awayekî xelekî rûdinin. Saqî di destê wî de qedehêk tije mey li nava wan digere û Meyê li wan belav dike. Li bezmê musîkî û reqs jî heye û bi gelemperî heya sibehî dom dike. Li bezmê mûm û bêhnên xweş heye û dem li wir bi kêfxweşî zû derbas dibe (Pala, 2017: 71).

Zerriyên şehla û durdane bibin şahidê bezm

Ji genimreng û sîyahçerde û esmer meke behs

(Cizîrî, 2018: 252)

Melayê Cizîrî di 2 beytan de peyva bezme bikar anîye. Helbestvan di vê beytê de dibêje ger zerriyên şehla durdaneyên bezmê bin ji min re qala genimreng, sîyahçehre û esmeran nekin. Cizîrî di vê beyta xwe de bezmê wek ciyê şerab, kêfxweşî û saqîyan resm kirîye lê esildanî qesta helbestvan ji têgiha bezmê ne ciyê şerabvexwarinê ye esildanî qesta ciyê zikre kirîye. Melayê Cizîrî di dîwana xwe de têkilîyên helezonîk di navbera têgiha bezmê û mezmûnên di ên edebîyata klasîk saz nekirîye. Helbestvan di dîwana xwe ya bêhemta de li ser têgiha bezmê ravekek tenê saz kirîye ew jî bezma surşîrînan e.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de cih nedaye têgiha bezmê lê di çar ciyan de cih daye têgiha meclîsê. Helbestvan di helbestên xwe de bi têgiha bezmê re tu ravek saz nekirîye lê ji bo meclîsê raveka meclîsa purçeng û ney saz kirîye. Helbestvan di navbera têgiha meclîsê û mezmûnên têkilîyên helezonîk saz nekirîye. Feqîyê Teyran vê têgihê di sê ciyan de di wateya ciyê kêfxweşî û meyvexwarinê de bikar anîye. Lê belê qesta wî ji ciyê meyvexwarinê esildanî bezma elest û helqeya zikrê ye. Feqî di çarîna jêrê de meclîsê wisa bikar tîne:

Serxweşê ava heyatê

Meclîsa reqs û sema tê

Dê çikim b'sewm û selatê

Bi kûze û fîncanim ez

(Sadînî, 2017: 136)

Di vê çarînê de helbestvan gotîye ez sermestê ava heywan im. Di vê çarînê de Feqîyê Teyran esildanî fikra xwe ya tesewufî aşîkâr kirîye. Ji serxweşê ava heyatê jî qesta wî esildanî kesê ku ji ber meya eşqa Xwedayî serxweş bûyî ye.

Ehmedê Xanî mesnewîyê di mesnewîya xwe de 8 caran peyva meclîsê û 4 caran jî peyva bezmê bikar anîye. Ehmedê Xanî di Mem û Zînê de bi têgihên meclîs û bezmê ravekên wisa saz kirîye; bezmeke şadimanî, bezma Stîyê û bezma terabê. Ehmedê Xanî di mesnewîyê de têkilîyên helezonîk li nav têgihên meclîs û bezm û mezmûnên din ên edebîyata klasîk de saz nekirîye ev têgihana bi gelemperî di heman wateyî de û bi awayekî sade bikar anîye. Ehmedê Xanî bi gelemperî peyvên meclîs û bezmê di wateya ciyê kêfxweşî, şahî û ciyê

meyvexwarinê bikar anîye. Ev beyta jêrê berdeyama beyta berîya xwe ye di mesnewîya Ehmedê Xanî de:

Înan û di meclîsê gerrandin

Keyfê di xu ser bi ser gehandin

(Cîhanî, 2013: 621)

Di vê beytê de helbestvan gotîye şerab, qend, şeker misk û gulaban anîn li meclîsê gerandin ku kêfê jê bibînin. Têgiha meclîsê di vê beyta Ehmedê Xanî de ne di wateya xwe ya rasteqîn de lê belê di wateya xwe ya mecazî de hatiye bikaranîn

2.5.2. Saqî

Saqî têgiheke Erebi ye û tê maneya kesê ku meyê dide yan jî belav dike. Di edebîyata klasîk de têgiheke girîng a girêdayî meyê ye. Di bezme de kesê ku kêfxweşî û zindîtiyê dide ew e. Peywira wî ev e ku li nava xelesa bezme bigere û meyê li wan belav bike (Pala, 2017: 387). Saqî di edebîyata klasîk de wekî meygêr an jî xoşivîyekê ye û di tesewufê de jî wekî kesê kâmil tê dîtin. Di Qur'ana Pîroz de hatiye gotin ku: *"Xwedayê wan dê ji şerabeke paqij wan av bide"* (Însan, 76/21). Helbestvan û nivîskarên edebîyatê di maneya simbolîk ya edebî de car caran piştî xwe didine vê ayeta Qur'anê. Lewra şerab di zimanê 'Erebî de hem tê maneya vexwarinê hem jî tê maneya meyê.

Mirov dikare ji bo taybetiyên saqî wiha jî bêje: Saqî weke Xizirî ye ku dilê herkesi xweş dike û mey dide wan, saqî carna weke mutribekî ye, saqî li bezmê bi ciwanbûna xwe balê dikşîne ser xwe kesên aşiq divê ne ji şerabê divê ji ber ciwaniya saqî serxweş bibin, kesên li bezmê dibe ku ji xeynî şerabê tiştên din jî ji saqî bixwazin. Yanî qelek peywir û maneyên saqî hene li gor qesta helbestvanî û maneya helbestê mirov fêhm dike ku saqî di kîj maneyê de hatiye bikaranîn.

Melayê Cizîrî di dîwana xwe de ji ber hin taybetiyên ku dişibe saqî ji dêvla peyva saqî navên wisa bikar anîye; saqî, cemal, hebîbê ezmê, dost, pîrê hikmetbîn, yar, maşûq, muxbeçeyên meyfiroş, pîrê muxan û rend.

Şem'a wîsalê her geş e şewqa şemalê ateş e

Xemra peyalê bêxeş e saqî 'ecebrenge bade da

(Cizîrî, 2018: 40)

Melayê Cizîrî di vê beyta xwe de dibêje muma wisletê her geş û şewqa wê jî wekî agir e. Meya ku di camê de ye sade û paqij e lê belê saqî meyekê ecebrenge dagirt bo me. Gava ku mirov li vê beytê binêre dibîne ku saqî di vê beytê de maneya kesê ku Meyê belav dike. Lê meya ku ew belav dike ne meya ku vexwarina alkolîk e ew meya eşqê ye.

Saqî ji dengê bulbul e avête çerxê xulxule

Rûhan li dorê silsil e govend û reqs û helqe da

(Cizîrî, 2018: 42)

Melayê Cizîrî bi helbest û rêzên xwe yên wekî durdaneyan de wêneyan li ber çavên me xêz dikin. Di vê beytê de jî wek bezmeke meyê û kêfxweşiyê bi peyv û rêzên xwe wêneyêkî li ber çavên me dineqîşîne. Helbestvan di vê beytê de dibêje gava meygêr ji bilbilê misînî/qedehî meyê berda qedehan wê demê dengê xulxulê hat û biqebilk kete çerxa ezmanan û rûh jî li dorê nin wekî silsilê û dest bi govend û helqê kirin. Di vê beytê de helbestvan mezmûnên bulbul û saqî têkelî hev kirîye û bi vî awayî têkilîyek helezonîk di navbera têgiha saqî û mezmûna bulbul û gulê de saz kirîye. Bi têkilyên helezonîk ên bi vî hawî tebeqeyên wateya helbesta xwe zêde dike û hêza îfadekirina helbesta xwe zêde dike. Di helbestê de gotîye ew saqîyê ku mîna bulbul aşiq e û dengê wî wekî bulbulê ku ji gulê re dixwîne xweş e, xulxul avêtiye çerxê.

Melayê Cizîrî di dîwana xwe de 23 caran têgiha saqî bikar anîye. Helbestvan di dîwana xwe de li ser peyva saqî kêr ravek saz kirîye bi gelemperî têgiha saqî bi awayekî sade bikar anîye. Raveka ku di Dîwana Melayê Cizîrî de hatîye saz kirin saqîyê sîmê ye.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de 6 caran peyva saqî bikar anîye. Feqîyê Teyran di wateya têgiha saqî di menzûmeyên xwe de van têgihana bikar anîye; yara gerdendirêj, baderêj, mehbûb, dilber û horî. Feqîyê Teyran di çarîna jêrê de têgiha saqî wisa bikar anîye:

Were sofî misliman be

Bi saqî secdeyê bîne

Ku sûret mezherê zat e

Sifatê Heq Te'ala ye

(Sadinî, 2017: 237)

Helbestvanî di helbesta xwe ya jorê de gotîye were sofî bibe misilman û secdeyê bi saqî bîne ku ew sifatê Heq Te'ala ye. Helbestvan di vê çarîna xwe de raste rast dibêje ku bi peyva saqî esildani qesta Xweda dikim û dibêjim secdeyê li wî bikin. Helbestvan di berhema xwe de tu ravek li ser peyva saqîyê saz nekirîye û têkilîyên helezonîk di navbera têgiha saqî mezmûnên din ên edebîyata klasîk saz nekirîye yanî têgiha saqî bi gelemperî bi awayekî sade bikar anîye.

Helbestvanî di mesnewîya eşqê de li 12 cihan peyva saqî bikar anîye. Ehmedê Xanî di vê mesnewîya xwe de tu ravek li ser têgiha saqî saz nekirîye. Ev beyta jêrîn jî yek ji beytên sade yên Ehmedê Xanî ye:

Saqî bide min şerabê gulgûn

Bê dengê def û sedayê qanûn

(Cîhanî, 2013: 212)

Ehmedê Xanî di vê beyta xwe de dibêje saqî wê meya gulgûn bêyî dengê dengê def û sedayê qanûn yanî bi awayekî bêdeng bide min. Saqî di vê beytê de wekî kesê ku meyê belav dike hatîye bikaranîn ji ber ku Ehmedê Xanî beytên xwe bi zimanekî sembolîk dinivîsîne ev peyva saqî jî di wateya mecazî de bikar anîye.

Saqî tu ji boy Xudê kerem ke

Yek cur'eyê mey di camê cem ke

(Cîhanî, 2013: 161)

Di vê beytê de gotîye ya saqî tu ji bo Xwedê kerem bike û qurtek mey têxe cama Cem da ku her çi ku em dixwazin di wê meya di cama Cem de be diyar bibe. Di helbestê de bi peyva meyê jî esildanî qesta evînê hatîye kirin û bi cama Cemî jî qesta dilî hatîye kirin. Helbestvan di vê beytê de di navbera têgiha saqî û Cemşîd û di navbera qedeha meyê û qedeha cehanbîn têkilîyek helezonîk saz kirîye. Çawa ku em dizanin ev mezmûnana di edebîyata klasîk de xwedî wateyên cuda nin lê belê helbestvan di vê helbesta xwe de têkilî di navbera wan de saz dike û bi vî awayî jî tebeqeyên wateya helbesta xwe kûrtir dike.

2.5.3. Meyxane

Meyxanê û meykede peyvên Farisî nin û tînen maneya cîyê meyvexwarin û meyçêkirinê. Ji bo meyxane û meykedeyan xerabê jî tê gotin lewra li van cîyan şerab tê çêkirin. Meyandin û çêkirina meyên hin şertên cuda dixwaze yan na şerab xera dibe. Cîyê ku şerab lê tê meyandin yanî meyxane cîyên tarî û sar in lewra di dema meyandina şerabê de ku ro bihête dîtî ew şerab xera dibe loma jî meyxane û meykede bi gelemperî ji ber rûtubetê cîyên wekî xerabeya nin. Di edebîyata klasîk a Rojhilatê de ev motif gelek tînen bikaranîn.

Di Dîwana Melayê Cizîrî de 4 caran peyva meyxanê, 2 caran jî peyva meykede hatîye bikaranîn. Melayê Cizîrî di dîwana xwe de li ser têgiha meyxanê û navên wê yê din ravekên wisa saz kirîye; meyxaneya şahidperesan, xerabatê muxan, meykeda qîdemê, meyxaneya işqê û derê xummarî. Helbestvan di dîwana xwe de di navbera têgiha meyê û mezmûnên din ên edebîyata klasîk tu têkilî saz nekirîye bi gelemperî bi awayekî zelal bikar anîye. Melayê Cizîrî bi meykedeyan an jî meyxaneyan carna rasterast qesta cîyê şerabvexwarinê dike carna jî qesta dilî, xoştivî, tekke û dergahan dike. Ji bo meyxaneyê meykede derê xummarî, xerabatê muxan, yan jî derê mûxan jî tê gotin. Mirov dikare beyta jêrê ji bo têgiha meyxanê wek mînak bibîne:

Ji 'işqê lew Mela xeste ji herfa badeyê mest e

Ji hoş û 'aqilî rest e li der goşên di meyxanê

(Cizîrî, 2018: 140)

Helbestvan di vê beytê de dibêje sedema nexweşî û dilêşana Mela ji ber evîn û perweriyê ew e ku ji ber şewata badeyê û pêvedana bi devê wî ve ew mest û serxweş bûye, hiş nemaye ji bîrewerî ketîye û li goşeya meyxanê bûye terîx ku edî bi ser hişê xwe ve nayê (Zivingî, 2013: 285).

Feqîyê Teyran di nav helbestên xwe de cih daye têgiha meyxaneyê. Tegiha meyxaneyê di nav helbestên xwe de wisa bikar anîye:

Perde çû ez mame tazî

Dil sera mehbûb dixwazî

Min 'îbadet îşq û bazî

Bê mey û meyxan im ez

(Sadîni, 2017: 135)

Feqîyê Teyran di vê helbesta xwe de dibêje perde çû ez mame tazî dilê min sira mehbûbî dixwaze îbadet, îşq û bazîyan dixwaze bê mey û meyxane me. Helbestvan di vê beytê de dibêje ez li dinyayê tazî mame dilê min sira mehbûb dixwaze îşq û bazîyan dixwaze lê ez bê mey û meyxane me. Bi peyva meyê qesta helbestvan îşqa Xweda ye û bi têgiha meyxanê jî dibe ku qesta helbestvanî bezma elest be.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de sê caran peyva meyxaneyê bikar anîye. Tu ravekli ser têgiha meyxanê saz nekirîye û têkilîyên helezonîk di navbera têgiha meyxane yan jî meykede û mezmûnên din ên edebîyata klasîk saz nekirîye. Carekê têgiha meykede bi raveka meykeda kidemê bikar anîye. Helbestvan di berhema xwe de her sê carên ku têgiha meyxane bikar anîye di wateya ciyê meyvexwarinê de bikar anîye lê belê ne ciye ku meya rasteqîn tê vexwarin ciyê ku meya eşqa heqîqî tê vexwarin yanî esildanî dibe ku qesta bezma elestê dike. Ji têgiha meyxanê qesta helbestvan ciyê ku yar lê ye ji ber ku yarê wî Xweda bi xwe ye, meyxane jî esildanî ciyê Xweda lê ye.

Ehmedê Xanî di Mem û Zîna xwe ya navdar de cîh nedaye peyva meyxanê.

2.5.4. Cam

Cam, şîşe, fîncan, tas, pîyale, iyax, mexmer, qarûre, kuze, qedeh, peyman, zucac, kâse, xum, qerqef, sefîne ev hemû têgihên maneya firaxên vexwarinan. Cam, qedeh, kuze, kâse, pîyale, şîşe û zucac di edebîyata klasîk Rojhilat de bi gelemperî wek amûrên meyê hatine bikaranîn û peyvên hemwate nin. Fîncan bi gelemperî qedaha vexwarinên germ e lê di edebîyatê de wek qedehê meyê hatîye bikaranîn. Sefîne jî esildanî peyveke Erebi ye û di maneya keşîyê de ye lêbelê Melayê Cizîrî di beytên xwe de şerabê wek behrê dîtîye û sefîneyê jî di maneya qedeha meyê de bikar anîye. Cam, şîşe, pîyale, kuze û kâse peyvên Farisî nin; fîncan, tas, qedeh û zucac jî peyvên Erebi nin. Ev amûrên vexwarinê hemî caran ji bo meyê nayêne bikaranîn ji bo avê, ava heyatê yan jî ji bo vexwarinên din jî tîne bikaranîn. Lê belê ji bo fêmkirina wateyên hêmanên meyê nasandina wan amûran jî hatîye kirin.

Di Dîwana Melayê Cizîrî de ji bo îfadekirina amûra ku mey an jî vexwarinek tê xistin ev têgihana hatine bikaranîn; peyman, şîşe, fîncan, şerkase, cam, tas, kûze, kâse, xum, sefîne, saxer û qedeh. Cam, 91 caran di helbestên Melayê Cizîrî de derbas bûye. Cam di Dîwanê de ji bo îfadekirina van tiştan hatîye bikaranîn; amûra ku mey tê xistin, dil, eşq, mey, âlem, lêvên yarê, remzên yarê û ayîneya Cem. Mirov ji dîtina bikaranîna têgiha camê dikare li vê beytê binere:

'Eksa ji husna meyfiroş avête fîncanên bi poş

Nageh di caman hate coş fûrî di nêva kûzê da

(Cizîrî, 2018: 42)

Melayê Cizîrî di vê beyta xwe de bi têgiha camê qesta amûra ku mey tê xistin kirîye lê belê ji ber ku helbestên wî sembolîk in bi cama meyê jî esildanî qesta dilî kirîye.

Têgiha camê li Dîwana helbestvanî carinan bi awayekî sade hatîye dîtin carinan jî biravekan vematîye bikaranîn û bi vî awayî tebeqeyên maneya helbestan hatine zêdekirin. Di Dîwana Melayê Cizîrî de mirov rastî ravekên wisa tê: camê mul, camê qerqef, cama sedef, cama ji rengê durî, camê meya du sale, cama 'eql û rûh, kaseya ferfûr, ferfûriya mehtabî, şehkase, şehkaseya ferfûr, şehkasa sirî, şehkasê meya cazîbe, şuşê 'ac, tasa alemê, qedehê hurman, fîncana sedef, cama cehanbînê Cem, cama Cem (ev di edebîyata Rojhilat de mezmûneke cuda û serbixwe ye û maneyên wê yên cuda heye), camê wek Cem bit ji reng ayîneya xeybê, cama şerbetê, cama xatirê 'atir, cama zerîn, cama hilalî, sefînekî meyê, qedehê safî, qedehê taze, nûrîncedeha xemr û heyata me, qedehên abê heyat, cama zucacî, fîncana sure, fîncana rehîq, fîncana 'eqîq, cama kewserê, cama işqê, camê meya lemyezel, cama işqê pakê rûhanî, cama meyê, sefîneka meyê, şehkasa surre, şehkasa futûh, qedeha safî, cama zelal, camê firaqê, qedeha wîsalê, şîşeya dil, cama ku ne beske, cama ne şekerleb, cama tehûr û zêrîn, cama badeyê, camê rûhanî û hwd.

Melayê Cizîrî ji xeynî ravekan jî bi têkilîyên helezonîkên li ser têgiha camê ve jî wateya helbestên xwe kûrtir dike. Di beyta jêrê ya di dîwanê de derbas dibe mirov dikare wek mînak ji bo vî tiştî bibîne:

Ew nazika nisbet gulê camek ji Kewser da Melê

Mest im ji ber qalûbelê hetta bi roja mehşerê

(Cizîrî, 2018: 150)

Melayê Cizîrî di vê beyta xwe de dibêje wê nazika wekî gulê qedehê ji ava kewserê dayî min ji ber vê sedemê ji qalûbelayê hetta roje mehşerê pê mest im. Helbestvan di vê beyta xwe de gotîye ji ber cama Kewserê ez serxweş im lê belê çawa ku em dizanin serxweşî esildanî ne têsîra cama kewserê ye, ew esildanî têsîra cama meyê ye. Helbestvan têsîra serxweşîyê li cama kewserê bar kirîye. Ger mirov bi baldarî li vê beytê binêre dibîne ku Melayê Cizîrî têkilîyek helezonîk di navbera têgiha cama meyê û cama şerbetê saz kirîye û her du mezmûnên cuda yên edebîyata klasîk bi saya vê têkilîyê têkelî hev kirîye û wan pev ve girê daye. Bi vî awayî helbestvan tebeqeyên wateya helbesta xwe kûrtir kirîye.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de 17 caran têgiha camê bikar anîye. Di beyta jêrîn de jî em mînakek ku têgiha camê di nav de ye hatîye dayîn:

Teqdîr we bû ji roja "elest"

Cam û şerab dê min bi dest

Qetrek vexwar ez mam mest

Qet kes li bal nînin wefa

(Sadînî, 2017: 452)

Helbestvan di vê helbestê de dibêje ji roja elestê ve teqdîra me wisa bû cam û şerab di destê min de bû, min qetrek vexwar û ez pê serxweş mame. Li cem kesekî wefa nîne.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de ji xeynî camê ji bo amûrên vexwarinê van têgihana bikar anîye; qedeh, kuze, fincan, şîşe, xum, tas û peyale. Helbestvan di helbestên xwe de têgiha camê bi gelemperî di wateya amûrên vexwarinan de bikar anîye li ciyekî tenê jî ji bo yarê bikar anîye. Feqîyê Teyran ji ber ku xwedê zimanekî sembolîk e di helbestê xwe de bi têgiha camê bi gelemperî qesta dilê ku eşq tê de ye dike. Di helbestên Feqîyê Teyran deravekên ku li ser têgiha camê hatine saz kirin ev in; cama mey, cama badeya sor, cama wîsalê, cama bi dest, peyala şerbetê, cama ku meya xas tê, cama di dest horiyan, şûşeya nûrîn cesed lê û xuma ku min murad e. Helbestvan di helbestên xwe de têkilîyên helezonîk li nav têgiha camê û mezmûnên din ên edebîyata klasîk de saz nekirîye.

Helbestvanî di mesnewîyê de 11 caran peyva camê bikar anîye. Ev beyta jêrê esildanî berdewama beytên pêşiya xwe ye:

Cam û qede'h û iya 'x û mexmer

Ev misk û zebad û 'ûd û 'enber

(Cîhanî, 2013: 441)

Di vê beytê de qala dema piştî daweta Stî û Tacdî şahiya wan ya digel heval û hogiran e loma meclîsek şahiyê top kirine û qedeh, iyax, mexmer û caman tijî kirine û misk û enberan li dorê belav kirine.

Ehmedê Xanî di Mem û Zîna xwe de di wateya amûrên meyê yan jî vexwarinên din van têgihana bikar anîye; cam, kâse, qarûre, şîşe, eyax, fincan, xum, surahî û peyale. Helbestvan di berhema xwe de bi têgiha meyê van tiştana anîye ziman; dil, gerdena yarê û lêvên yarê. Helbestvan di berhema xwe deravekên wisa li ser têgiha camê hatîye çêkirin; cama Cem, camê asimanî, kaseya mucewher, şîşeya nebatê, camê Cemşîd, eyaxê çînî, qedehek meya lebaleb, sura'hiya şekerleb û camê işqê.

Ehmedê Xanî di Mem û Zîna xwe de têkilîyên helezonîk di navbera têgiha camê û mezmûn û çîrokên din ên helbestên edebîyata klasîk saz dike. Mirov dikare ji bo dîtina bikaranîna van têkilîyan wek mînak li beyta jêrê binêre:

Saqî tu ji boy Xwedê kerem ke

Yek cur'eyê mey di camê cem ke

Da cam bi Meyê cehannuma bit

Herçi me îrade, tê xuya bit

(Cîhanî, 2013: 163)

Ehmedê Xanî di van beytên xwe yê jorê de dibêje ya saqî tu ji bo Xwedê keremekê li min bike û qurtek mey berde cama Cem. Da ku bi saya wê meyê, cam bibe cehannuma û her çi me xwest di wê de xwanê bibe. Di edebîyat klasîk a Rojhilatê de têgiha meyê û cama Cem yan jî cama cehanbîn esildanî mezmûnên ji hev cuda nin, xwedî wate û taybetîyên cuda nin. Rêdana cîhanê di edebîyata klasîk a Rojhilatê de taybetîyeke cama Cem e ne ya cama meyê ye. Lê belê Ehmedê Xanî vê taybetîyê li têgiha cama meyê bar dike û têkilîyek

helezonîk di navbera têgiha cama meyê û cama Cem saz dike. Bi vî awayî hêza îfadekirina eşqa xwe zêde dike û helbesta xwe estetîze dike.

2.5.5. Serxweş/Mest

Serxweş di eslê xwe de peyveke Farisî ye (Devellioğlu, 2015: 1100). Serxweşî hem tê maneya kesê ku ji meyê binbandor maye hem jî di maneya sembolîk de tê maneya kesê ku ji ber eşqa Xwedê xwe wenda kirîye yan jî bi wecdê ketiye. Ev her du wate wisa têkelî hev bûnin ku mirov nikari wan ji hev derxîne.

Melayê Cizîrî di dîwana xwe de 7 caran têgiha serxweşî û 42 caran jî têgiha mestî bikar anîye. Melayê Cizîrî di maneya kesê ku şerabê vedixwe ji xeynî peyvên serxweş û mest nav û ravekên cur bi cur ên wekî medhûş, sekran, meyxur, sukran, badexwor, mestê wê meyê, mestê bê mey mexmûrê bê cam, serxweşê bê bade, badenoşê qedehê hurman, mestê cewra te, ew zalima hişyar û mest, mestê meya nabê di'a, mestê şehkasê meya cazîbe, beqayê badenoşê işqê, neyşekera mest, nêrgiza mestî, mestê bi cam û bade, aşiqê mestê bi işqê, re'na nêrgizên te'y mest, mestê meya nab, mesta şehkase, cammeşreb, badenoş, meyteles bikar anîye.

Mirov dikare ji bo analîza têgiha serxweşî li vê beyta jêrê binêre:

Sehergeh 'endelîb mest in ji bihna werd û bişkojan

Şubhê totak û goyînan dinalîn em di firqê da

(Cizîrî, 2018: 54)

Melayê Cizîrî di vê beyta xwe de gotiyê di sehergehê de ji ber bêhna werd û bişkojan mest mame ji ber derdê firaqê jî wekî tutî û goyînan dinalin. Helbestvan di vê beyta xwe de têsîra mestbûnê ya ku ji ber meyê çêdibe li mezmûneke cuda ya edebîyata klasîk gulê bar kirîye û bi vî awayî jî têkiliyek helezonîk li nav têgiha mestî û mezmûna meyê saz kirîye û tebeqeyên wateya helbesta xwe zêde kirîye.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de 12 caran têgiha mestî û 10 caran jî têgiha serxweşî bikar anîye. Feqîyê Teyran di helbestên xwe de ji bo têgiha serxweşî van navana bikar anîye; serxweş, sergerdan, sergeşt, sekran, sukran, meymest û meyxûr. Helbestvan di helbestên xwe de ravekên wisa ji bo têgiha serxweşî saz kirîye; serxweşê ava heyatê, meymest, meymestê meyxwar, sermestê heyran, meyxurê hişyar û hey. Di çarîna jêrê de mînakek wisa ji bo serxweşî heye:

Bilbilim daîm dixwînim

Ez yekî er te nebinim

Dîn dibim sewda dimînim

Serxweş û sekran im ez

(Sadînî, 2017: 129)

Helbestvanî di vê çarîna xwe de têgiha serxweşî di wateyeke mecazî de bikar anîye ne di wateya kesê ku ji vexwarina alkolîk serxweş bûyî. Di helbestê de helbestvan serxweş di wateya kesê ku ji ber eşqê mest bûyî de bikar anîye û bi vî awayî tebeqeyên wateya helbesta xwe kûr kirîye.

Feqîyê Teyran di helbestên xwe de têkilîyên helezonîk ji bo têgiha serxweşî saz kirine. Mîrov dikare çarîna jêrê wek mînak analîz bike:

Serxweşê ava heyatê

Meclîsa reqs û sema tê

Dê çikim b'sewm û salatê

Bi kûze û fincan im ez

(Sadinî, 2017: 136)

Helbestvan di vê helbesta xwe de dibêje ez serxweşê ava heyatê me li meclîsa reqs û semayê bi kûze û fincan im ma ez ê çî bikim bi sewm û salatê. Ji serxweşbûna ava heyatê jî esildanî eşqa îlahî ye. Ava heyatê di edebîyatê de bi gelemperî mezmûneke ku qesta jîyana bêdawî dike şerab jî mezmûneke ku qesta eşqê dikê. Feqîyê Teyran di vê beyta xwe de têkilîyêk helezonîk di navbera têgiha meyê û ava heyatê saz dike û bi vî awayî jî têkilyek helezonîk li navbera kesê sexweş û kesê nemir saz dike. Hêmana girêdayî meyê bi vê têkilîyê re wateyek nû distîne û bi vî awayî tebeqeyên wateya helbestê kûrtir û zêdetir dibe. Helbestvan di vê beyta xwe de mezmûna ava heyatê û şerabê têkelî hev dike û esildanî dibêje ez serxweşê ew eşqa îlahî ya ku jîyana bêdawî dibexşîne mirovan im. Bi vî awayî Feqîyê Teyran tebeqeya wateya helbesta xwe kûrtir dike.

Helbestvanî di mesnewiyê de 14 caran peyva serxweşî bikar anîye. Ehmedê Xanî di mesnewîya xwe de di wateya peyva serxweşî de navên wisa bikar anîye; sermest, mest, meyxur, badenoş, medhûş, siyahîmest, sekran, û mexmûr. Helbestvan di berhema xwe ya edebî daravekên wisa saz kirîye; du serxweşên di serkeş, meynexwarê mest, mexmûrê 'xubûqê, serxoşê di Botan, badenoş û pîrê meyxwer. Helbestvanî di mesnewiyê de zêde revek li ser serxweşî saz nekirîye bi gelemperî bi awayekî sade bikar anîye. Ev beyta jêrê berdewama beytên pêşîya xwe ye:

Mexmûr bibim bikirme lafan

Serxoş bibim ez bikem gezafan

(Cîhanî, 2013: 213)

Di beytên pêşîya vê beytê de helbestvan gotîye ya saqî meya gulgûn bê deng û sedayê qanûn bide min da ku ez pê mexmûr bibim bikim lafan û serxweş bibim bikim gezafan yanî bêhûdebêjîyan bikim.

3. Encam û Nirxandin

Bi vê gotarê têgiha meyê û hêmanên wê yên sereke yên di Dîwana Melayê Cizîrî, helbestên Feqîyê Teyran û Mem û Zîna Ehmedê Xanî de cih girtine bi awayekî sistematîk hatine analîzkirin. Ji bo zelalkirina maneya helbestên Melayê Cizîrî, Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî mezmûna meyê hatîye nasandin û pêşveçûna wê hatîye lêkolandin. Li gorî lêkolînan hat fêmkirin ku çekirina meyê û depokirina wê di heyama neolitik BZ. teqriben di navbera salên 8500 û 4000ê hatîye îcadkirin. Dîroka vexwarina wê li rojava digihêje Dionysosê Yewnanî. Li rojhilat jî li gorî mît û efsaneyan digihêje Cemşîdê Îranî. Dîroka pêşveçûna meyê di çandên cuda de li dor motîfên hevşêwe pêk hatîye. Ji olên antîk ên Paganîk bigrin heya olên Şamanîk, Zerduştî, mîten Yewnanan, Japonya, Hîndîstan û heya Îranê di hemûyan de mey bi awayên cur bi cur cih girtîye. Mey pêşi di edebîyata Ereban de bi maneya xwe ya rasteqîn wek têgihekê hatîye bikaranîn. Piştî Îslamê her çiqas hatibe qedexekirin jî dîsa dihat bikaranîn. Bi pêşveçûna tesewufê ve têgihameyê, di edebîyata Ereban de bi saya şibandinên têsîrên sekrê maneyeke simbolîk wergirtîye. Ji edebîyata Ereban belavî edebîyata neteweyên din bûye. Mey êdî ne tenê di maneya vexwarinek ku mirov mest dike hatîye bikaranîn êdî di maneya meya ku qesta eşqa ku mirovî mest dike jî hatîye bikaranîn. Bi vê guherîna maneyên meyê re hêmanên girêdayî meyê jî di edebîyata klasîk û tesewufê de wateyên simbolîk wergirtine. Mey bi vê maneya xwe ya simbolîk hem jî bo eşqa mecazî hem jî ji bo eşqa heqîqî hatîye bikaranîn.

Di encama vê xebatê de derket holê ku her sê berhemên edebî yên van helbestvanên edebîyata Kurdî jî behra xwe ji vê guherîna salan ya wateyên meyê stendine. Mey û hêmanên girêdayî wê ji xeynî wateyên kevn ên eslî, di wateyên nû yên mecazî de jî hatine bikaranîn. Mey di helbestên van helbestvanan de bi ravek û têkilîyên helezonîk ên cur bi cur ve hatîye bikaranîn û maneyên nû li xwe bar kirîye. Mey di helbestên her sê helbestvanan de ne bi wateya vexwarinek alkolî bi wateya eşqa mecazî û eşqa heqîqî ve hatîye bikaranîn. Hêmanên girêdayî meyê jî ji têgiha meyê ne cuda nin, girêdayî wê nin û bi guherîna meyê re wan jî wateyên nû li xwe bar kirine. Her sê helbestvanên Kurdî mey û hêmanên sereke yên girêdayî wê ji bo eşqa xwe ya heqîqî bînin ziman wek amûrên simbolîk bikar anîne.

Terzên bikaranîna têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê li nav berhemên her sê helbestvanan cuda ye. Melayê Cizîrî di dîwana xwe de li gor Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî zêdetir têgiha meyê û hêmanên girêdayî wê bikar anîye. Cizîrî ji her du helbestvanan zêdetir navên cuda û yên ji zimanên din ketine edebîyata Kurdî bikar anîye bi vî awayî jî zimanê dîwana xwe ji hêla edebî ve dewlemend kirîye. Di dîwana xwe de ji her du helbestvanan zêdetir ravekan saz kirîye û bi alîkarîya van ravekan tebeqeyên wateya helbestên xwe zêde kirîye û wateya helbestên xwe kûrtir kirîye. Cizîrî di berhema xwe de têkilîyên helezonîk ên cuda di navbera mey û mezmûnên din ên edebîyata klasîk û tesewufê de saz kirîye. Helbestvan di heman demê de têkilîyên helezonîk di navbera hêmanên girêdayî meyê û mezmûnên din ên edebîyata klasîk de jî saz kirîye. Melayê Cizîrî bi alîkarîya têkilîyên helezonîk hem teqeyên wateya helbestên xwe kûrtir kirîye û hem jî hêza îfadekirina estetîk a hest û ramanên xwe zêde kirîye. Ji ber van xalan helbestên Melayê Cizîrî aloz û komplîke xuya dikin lê belê ger mirov waqîfî van xalan bibe û helbestên wî vekole wê bibîne ku esildanî helbestvan xwedî

zimanek edebî û gelek dewlemend e. Ji ber ku Feqîyê Teyran û Ehmedê Xanî bi qasî Melayê Cizîrî navên cuda yên meyê bikar neanîne, ravekên komplîke saz nekirine û bi mezmûnên din ên edebîyata klasîk ve têkilîyên helezonîk saz nekirine zimanê berhemên her du helbestvanan li gor zimanê Dîwana Melayê Cizîrî saftir û zelaltir e.

Çavkanî / References

- Adak, A. & Baluken, Y. & Acar, H. (2014). Gora Feqîyê Teyran. *Nûbihar Akademî, 1*, 111-120.
- Adak, A. (2014) *Destpêka Edebîyata Kurdî ya Klasîk*. İstanbul: Nûbihar.
- Akçınar, S. (2017). Melayê Cizîrî Dîvanı'nda zülûf sembolünün tahlili. *Mukaddime, 8*(özel sayı 1), 133-152.
- Aşçı, G. (2014). *Sâkînâmelerde şarap*. Zaningeha Çukurovayê: Teza Masterê.
- Bahadır, S. C. (2012). *16. Yüzyıl klasik Türk şiirinde şarap ve şarapla ilgili unsurlar*. Zaningeha İstanbulê: Teza Doktorayê.
- Cavalieri, D. & McGovern, P. E. & Hartl, D. L. & Mortimer, R. û Polsinelli, M. (2002). Evidence for *S. Cerevisiae* fermentation in ancient wine. *Journal of Molecular Evolution, 57*, 226-232.
- Cîhanî, P. (2013). *Şiroveya Mem û Zîna Ehmedê Xanî*. İstanbul: Nûbihar.
- Çaldak, S. (2010). Câmî'nin El-Kasidetü'l-Hamriyye şerhi. S. Çaldak ve İ. H. Tuğluk (ed.). *Ulusal Eski Türk Edebîyatı Sempozyumu (15-16 Mayıs 2009): Bildiriler Kitabı* içinde (s.173-182). Adıyaman: Adıyaman Üniversitesi Yayınları.
- Devellioğlu, F. (2015). *Osmanlıca- Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doru, M. N. (2013). Melayê Cizîrî'nin Düşüncesinde Hakikat ve Mecaz'ın Ontolojik ve Epistemolojik Boyutu. *İslami İlimler Dergisi, 8*(1), 207-217.
- Ehmedê Xanî. (2008). *Mem û Zîn*. (Bi Kurdiya Îro: Jan Dost). İstanbul: Weşanên Avesta.
- Gündüz, H. Seyhan, M. (2015). *Qur'ana Pîroz û Meala wê ya Kurdî*. İstanbul: Weşanên Serokatîya Karûbarên Diyanetê
- Kanar, M. (2015). *Farsça Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kaya, B. (2017). *Feqîyê Teyran'ın Şêxê Sen'an şiirinin içerik açısından incelenmesi*. Zaningeha Dicleyê: Teza Masterê.

- Korkmaz, V. (2019). *Berawirdîyek li ser Destana Memê Alan û Mem û Zîna Ehmedê Xanî ji Alîyê Binyad û Honakê ve*. Zanîngeha Mardîn Artukluyê: Teza Masterê.
- Koyuncu, H. (2014). *Di hin Dîwanên Kurdî de bandora tesewufê*. Zaningeha Bîngolê: Teza Teza Masterê.
- Li, H. & Wang, H. & Li, H. & Goodman, S. & Lee, P.V.D. & Xu, Z. & Fortunato, A. & Yang, P. (2018). The worlds of wine: old, new and ancient. *Wine Economics and Policy*, 7, 178-182.
- Mela Ehmedê Zivingî. (2013). *Gerdeniya Gewherî*. İstanbul: Avesta.
- Melayê Cizîrî. (2018). *Dîwan (metnê Kurdî & Türkçe çevirisi)*. (Çev. O. Tunç). İstanbul: Nûbihar.
- Milan, M. B. (2019). *Hêmanên Îranî yên dîrokî û mîtolojîk di Mem û Zîn'a Ehmed'ê Xanî û Dîwana Melayê Cizîrîde*. Zanîngeha Mardîn Artukluyê: Teza Masterê.
- Orkin, Ş. (2015). *Di berhemên Feqîyê Teyran de hêmanên Tesewufî*. Zanîngeha Alparslan a Muşê: Teza Lîsansa Bilind
- Orkin, Ş. & Erdoğan, H. (2018). Melayê Cizîrî Dîwanî'nda Âşık Tipi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(5), 735-746.
- Pala, İ. (2017). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Qelîzade, H. (2008). Bade ve mey ve teabîrê an der şî'rê 'Îrfanî Farisî. *Fesilnamê Teksîsî 'Îrfanî*, 23, 147-185.
- Qur'ana Pîroz û Meala Wê ya Kurdî (2015). (Amadekarên Mealê: Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin). Ankara: Weşanên Serokatiya Karûbarên Dîyanetê.
- Sadîmî, M. X. (2017). *Feqiyê Teyran jîyan berhem û helbestên wî*. İstanbul: Nûbihar.
- Saraç, Y. (2000). Tasavvuf edebîyatında içki kavramına giriş ve Yunus Emre. *İlmî Araştırmalar Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 10, 135-154.
- Şengül, S. (2016). Melayê Cizîrî ve diwan okuma geleneği. *Uluslararası Kıbrıs Folklor ve Edebiyat Dergisi*, 86, 181-202.
- Töre, S. (2015). *Translation and ideology: A study of paratexts of Turkish translations of the Kurdish mesnevi Mem û Zîn in the Republican period*. Zanîngeha Boğaziçi: Teza Masterê.
- Turan, A. (2012). *Melayê Cizîrî Divanı ve Şerhi*. İstanbul: Nûbihar.
- Varlî, Ebdullah M. 82002). *Dîwan û Jînewarî ya Ahmed ê Xanî* (Cilda 1.). Ankara: Weşanên Sipan.
- Yoldaş, K. (2009). Şeyhülislâm Yahyâ Dîwanî'nda aşk şarabı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22, 139-152.